

Tematiske bevaringsstrategier

Oppsummering av høringsinnspill

Introduksjon.....	3
Sammendrag.....	4
Generelle innspill	4
Innspill til temaene	6
Oppsummering av alle innspill.....	10
Generelle innspill	10
Innspill til temaene	29
Bevaringsstrategi for kulturmiljøers bidrag til sirkulærøkonomi og ombruk.....	29
Bevaringsstrategi for kystens kulturmiljøer	32
Bevaringsstrategi for kulturmiljøer i byer og steder	38
Bevaringsstrategi for kulturmiljøer i landbruksområder og utmark	40
Bevaringsstrategi for felleskapenes kulturmiljøer	44
Bevaringsstrategi for kulturmiljøer fra næring, handel, industri og infrastruktur	46
Andre innspill knyttet til tema	50
Annet	53

Introduksjon

Riksantikvaren (RA) har fått i oppdrag fra Klima- og miljødepartementet (KLD) å etablere bevaringsstrategier. Rammeverk for bevaringsstrategiene var på høring høsten 2022 og ble overlevert KLD i desember samme år. KLD har bedt Riksantikvaren om å levere forslag til tematiske bevaringsstrategier i mai 2023.

Forslag til temaer ble sendt på høring 2. mars 2023 med frist for innspill 18. april 2023.

Høringsdokumentet ble distribuert bredt. Det ble sendt direkte til fylkeskommunene, Sametinget, de arkeologiske forvaltningsmuseene, frivillige organisasjoner, alle landets kommuner, et bredt utvalg museer, trossamfunn og organisasjoner knyttet til urfolk og nasjonale minoriteter, relevante statlige organer og etater og en rekke andre. I tillegg ble dokumentet gjort tilgjengelig på www.ra.no med oppfordring om å sende innspill.

I forkant av høringen har temaene vært behandlet av styringsgruppa i prosjektet hos Riksantikvaren. Referansegruppen i prosjektet har spilt inn sine kommentarer i møte 28. mars 2023.

Ved høringens slutt har det kommet inn 94 innspill.

Riksantikvaren takker for mange gode og grundige innspill og setter pris på at dette har blitt prioritert. Under følger en oppsummering av hovedtrekkene fra høringsrunden samt en sammenfatning av innspillene. Vi har i dette dokumentet tatt med det som er relevant i denne fasen. Innspillene inneholder også andre kommentarer og ideer, dette tar vi med oss videre i arbeidet med bevaringsstrategiene.

Til lesing av teksten:

Dokumentet er todelt: Et sammendrag og en oppsummering av samtlige innspill. I begge deler har vi skilt mellom generelle innspill og innspill til temaene. Alle innspillene er sortert alfabetisk under de enkelte kapitlene. Vi har forkortet og konsentrert innspillene. Sammendraget er delt inn i generelle innspill, innspill fra fylkeskommunene og Sametinget, forvaltningsmuseene og NIKU og innspill til temaene.

Sammendrag

Vi sendte høringen til 654 ulike aktører og har mottatt høringsinnspill fra 81 av disse. I tillegg har vi fått 13 fra organisasjoner som ikke hadde mottatt høringen direkte. De fleste av disse er frivillige organisasjoner. Totalt har vi mottatt 94 hørings svar.

Mottakerkategori	Antall mottakere	Antall svar	Svarprosent
Arbeidsliv, forskning og utdanning m.fl.	69	8	12 %
Forvaltingsmuseene og NIKU	9	7	78 %
Frivilligheten	42	12	29 %
Fylkeskommunene og Sametinget	12	12	100 %
Kommuner	356	16	4 %
Museer	99	13	13 %
Religiøse grupper mfl.	11	1	9 %
Statlige etater og organer	36	11	31 %
Stiftelser med kulturmilj�fokus	5	0	0 %
Urfolk, nasjonale minoriteter mfl.	15	1	7%
Aktører som ikke mottok høringen direkte		(13)	
Sum	654	94	14 %

Generelle innspill

Mange støtter tilnærmingen som bevaringsstrategiene legger opp til, med et helhetlig blikk på kulturmiljøer og at de sees i sammenheng med andre deler av samfunnet. Mange uttrykker også at temaene som er foreslått er gode og viktige å prioritere, og ser fram til videre prosess. Et bredt spekter av aktører benytter også anledningen til å påpeke at de gjerne vil være med på utformingen av bevaringsstrategiene.

Høringsinnspillene peker i flere retninger. Mange aktører er positive til forslagene som er sendt på høring, men det er også mange som mener at forslaget favner svært bredt og at det er gjort få prioriteringer. Beskrivelsene av både tema og struktur oppfattes som generelle, og dette gjør det vanskelig å komme med konkret og målrettede innspill. Samtidig pekes det på viktigheten av og utfordringene som vil følge med valg av deltemaer. Dette vil vise hvilke kulturminner og kulturmiljøer som faktisk blir prioritert og dermed hvilke som blir nedprioritert.

Målstruktur og konkretisering av mål

Flere spiller inn behovet for en konkretisering av de nasjonale målene. De omtales som vanskelige å måle. I det videre arbeid bør det etableres langsiktige, målbare og forpliktende mål. Det etterspørres også tydelige mål og delmål på temaniv . Samtidig påpekes det at målhierarkiet ikke må bli for omfattende og ressurskrevende å rapportere på. Det spilles også inn at bevaring i seg selv som mål og kulturmiljøers egenverdi og kildeverdi har kommet i skyggen av de mer instrumentelle sidene ved bevaring.

Forholdet mellom bevaringsprogrammene, tilskuddsordninger og bevaringsstrategiene

Flere peker på en usikkerhet knyttet til overgangen fra bevaringsprogrammer til bevaringsstrategier. Noen peker på evalueringen av bevaringsprogrammene som viktig, og noe som burde dannet grunnlaget for utvikling og valg av temaer for bevaringsstrategier. Andre viser til at ambisjonsnivået og virkemidlene knyttet til bevaringsprogrammene ikke må svekkes. Usikkerheten om framtida for bevaringsprogrammene og de statlige tilskuddsordningene omtales som uheldig for prosessen med bevaringsstrategier. Innspillene er både generelle og spesifikke for noen av bevaringsprogrammene.

Enkelte aktører mener at de arkeologiske kulturminnene taper på omleggingen fra programmer til strategier. Aktører som har tilknytning til bevaringsprogrammet for tekniske og industrielle kulturminner, fremholder viktigheten av at det foretas en vurdering av de økonomiske konsekvensene knyttet til overgangen.

Ressurser og videre prosess

Flere høringsinstanser mener det er behov for tydelige økonomiske rammer knyttet til bevaringsstrategiene. Det etterlyses forutsigbarhet rundt ressurstilgangen når ambisjonene ser ut til å øke med brede og omfattende temaer. Sammen med valg av deltema, vil tilstrekkelig med ressurser til å følge opp strategiene være vesentlig for måloppnåelse. Den videre prosessen med blant annet utvelgelse av deltemaer er viktig for mange av aktørene som har levert innspill. Dette blir særlig viktig for å foreta prioriteringer.

Det påpekes at bevaringsstrategiene potensielt kan utvide arbeidsfeltet betydelig, og at det dermed blir langt flere som skal dele på knappe ressurser. I denne sammenhengen stilles det også spørsmål om funksjonen til bevaringsstrategiene og forholdet mellom forvaltningsoppgaver, lovpålagte oppgaver, og oppgavene som skal foregå innenfor bevaringsstrategiene.

Flere høringsinstanser er usikre på hvordan veien videre legges opp og etterspør en plan for videre prosess som gir forutsigbarhet og mulighet for medvirkning. Mange ønsker å bidra i arbeidet med å utforme én eller flere av strategiene og til at viktige deltema og innsatsområder prioriteres.

Urfolk og nasjonale minoriteter

Både generelt og til de enkelte temaene er det kommet innspill om urfolk og nasjonale minoriteter. Aktørene påpeker viktigheten av at urfolks og nasjonale minoriteters perspektiver og kulturmiljøer blir vurdert inn under alle temaene. Det har også kommet innspill om at disse kulturmiljøene løftes som eget tema, som deltema i en eller flere av de tematiske strategiene.

Arkeologi

Vi har fått tydelige innspill på at arkeologiske kulturmiljøer og problemstillinger knyttet til disse ikke er godt nok ivaretatt i innretningen av bevaringsstrategiene og beskrivelsene av de foreslåtte temaene. Innspillene begrunnes blant annet med at temaene er vektet for mye mot bygningsvern og har tatt utgangspunkt i dette. Bergkunst trekkes oftest fram som et eksempel på noe som er mangelfullt dekket gjennom de foreslåtte temaene. Noen mener at det er behov for en egen strategi på arkeologifeltet. Samtidig påpekes det at arkeologiske kulturmiljøer og perspektiver også må ivaretas der det er naturlig i de andre strategiene. Flere mener at arkeologiske perspektiver og behov burde komme tydeligere fram i rammeverket og de foreslåtte temaene. For eksempel ved å løfte fram arkeologi som en sentral, tverrgående komponent.

Det trekkes også fram at det er et sentralt poeng å *ikke* skille mellom arkeologiske og nyere tids kulturminner, og at den store tidsdybden som foreslås gir muligheter for å se våre eldste og nyere tids kulturminner i sammenheng. En videreføring av BERG og BARK som tilskuddsordninger foreslås også som et tiltak for å sikre at arkeologifeltet får tilstrekkelige ressurser og handlingsrom for faglige prioriteringer og satsinger.

Innspill fra fylkeskommunene og Sametinget

Samtlige fylkeskommuner og Sametinget har levert høringsinnspill. Det er mange som er positive til selve grunnideene bak bevaringsstrategiene om økt samarbeid, en tettere tilknytning til samfunnsutvikling, samordning av virkemidler mm. Det er imidlertid også variasjon i meningene om grunnleggende forhold. En stiller spørsmål om grepet med bevaringsstrategier er egnet til å nå de

nasjonale målene, mens flere uttaler at bevaringsstrategiene gir et godt grunnlag for å systematisere og målrette arbeidet.

Mange uttrykker at det er uklarhet knyttet til flere forhold. Det gjelder for eksempel overgangen fra bevaringsprogrammer til bevaringsstrategier, ressurser til bevaringsstrategiene og forholdet mellom forvaltningsoppgaver og arbeid knyttet til bevaringsstrategier. De aller fleste støtter temaene som er foreslått. Flertallet er tydelige på at arkeologifeltet ikke er godt nok ivaretatt. Enkelte foreslår en egen bevaringsstrategi for arkeologi, andre mener at det kan løses ved å gi arkeologifeltet en tydeligere plass innenfor de foreslåtte temaene. Noen spiller inn at sirkulærøkonomi og ombruk bør være en tverrgående komponent, og at verdensarv bør være et eget tema.

Innspill fra forvaltningsmuseene og NIKU

NIKU og forvaltningsmuseene er samstemte om at bevaringsstrategiene ikke favner arkeologifeltet godt nok. Noen framhever at fagmiljøene burde vært mer involvert i prosessene og at feltet framtrer som nedprioritert og som et haleheng. Arkeologifeltet burde vært mer synlig i temabeskrivelsene. Noen arkeologiområder, for eksempel bergkunst, lar seg ikke så lett plassere innenfor rammen av det som er beskrevet. Innretningen av strategiene, med vekt på vern gjennom bruk, passer ikke alltid så godt for arkeologifeltet. Det er behov for et tydeligere bevaringsfokus.

Høringsinstansene peker på at det er vanskelig å uttale seg om temaene når endelig struktur ikke er klar. Det er mye som ikke er avklart: Organisering, ressurser, ansvarsdeling, spørsmålet om hva som skal skje med bevaringsprogrammene mv. BARK og BERG har bidratt til å dekke særlige behov og forvaltningsutfordringer. Kvalitetene og suksessfaktorene i programmene bør videreføres og styrkes gjennom de nye bevaringsstrategiene.

Flere av høringsinstansene peker på behovet for forskningsbasert kunnskap og samarbeid med kunnskapsmiljøer.

Innspill til temaene

Under har vi sammenfattet kommentarer fra høringsinstansene til de foreslåtte temaene fra høringsdokumentet. Innspill til deltema og andre prioriteringer er også oppsummert. Forslag til nye temaer som flere høringsinstanser har foreslått er listet opp til slutt.

Bevaringsstrategi for kulturmiljøers bidrag til sirkulærøkonomi og ombruk

De fleste høringsinstanser støtter bevaringsstrategien for sirkulærøkonomi og ombruk. Enkelte mener imidlertid dette temaet i stedet bør være tverrgående i alle strategiene.

Det blir spilt inn at det er stort behov for økt kompetanse og erfaringsutveksling på feltet. Bygningsvernssentre og bygningsvernkonsulenter trekkes fram som et viktig tema. Strategien bør belyse miljøgevinsten ved tradisjonell ressursbruk, både lokalt håndverk og produksjon av materialer. Det foreslås å etablere gjenbruksstasjoner for gamle bygningsdeler, en lignende løsning for materialbank med kvalitetsvirke, samt satsing på skogområder med høykvalitets-tømmer.

Flere spiller inn at strategien må omfatte mer enn bygninger. Bygninger inngår i en sammenheng – et bredere kulturmiljø – og i et landskap. Ombruk av bygninger og materialer bidrar til bærekraftig arealdisponering og til å redusere tap av naturarealer. Begrepet ombruk bør klargjøres i strategien.

Strategien bør se på hvordan tiltak for grønn energi kan sette kulturmiljøer under press og finne svar på hvordan de stadig strengere energikravene til bygg skal håndteres i forvaltningen. Det bør undersøkes i hvilken grad TEK fremmer eller hemmer sirkulærøkonomi og ombruk og hvordan TEK

kan tilpasses for å bedre ivareta kulturminneverdier. Det er viktig å gjøre en vurdering av EUs nye bygningsenergidirektiv.

Deltemaer som spilles inn er: Klimagevinst ved forlenget bruk/ombruk av bygninger, insentiver/tilskuddsordninger for klimatiltak, energieffektivisering og kulturminneverdier, gjeldende og kommende krav til energieffektivisering i bygninger, bruk og tilpassing av solceller på historiske bygg, inneklime i bærekrafts- og bevaringsperspektiv etc.

Bevaringsstrategi for kystens kulturmiljøer

Mange høringsinstanser mener en bevaringsstrategi for dette temaet treffer et reelt behov for vern og utvikling av kystkultur. Flere er opptatt av å ivareta helhetlige kystmiljøer, funksjonelle sammenhenger og materiell og immateriell kulturarv. Noen tar til orde for at strategien bør utvides til å omfatte innsjøer og vannveier i innlandet. Enkelte mener beskrivelsen ikke godt nok favner kulturmiljø på kysten knyttet til bosetting og næring i en nomadisk kultur. Flere peker på at det omfattende frivillige engasjementet er en styrke for denne strategien som det må legges til rette for. Museene er viktige kunnskapsleverandører og samarbeidspartnere. Det er behov for handlingsbåren kunnskap og håndverkskompetanse. Flere statlige etater bør kunne samarbeide om denne strategien.

Riksantikvarens eksempler på deltema får tilslutning fra mange, bl.a. naust og sjøhus. Flere etterlyser en tydeligere plass for fartøyvernet. Innspill til tematikker og deltema: Små og åpne båter, havner, strandsteder, fyr, kystens infrastruktur, kommunikasjon og monumenter langs leden, bindeledd/samferdsel mellom kysten og innlandet, marinarkeologi, forsvars- og krigsminner, maritime næringer, båtbyggertradisjoner og -håndverk, markeds- og handelsplasser, kvensk kystkultur, kystlynghei, fritidskultur og registrering, dokumentasjon og digital formidling,

Bevaringsstrategi for kulturmiljøer i byer og steder

Flere av høringsinnspillene påpeker at dette tema er svært bredt. Dette sees både som en styrke og som en utfordring, og det tas til orde for prioritering og avgrensning, samt nærmere definisjon av «sted» som begrep. Flere trekker frem sammenhengen mellom naturgitte forutsetninger, topografi og byens utvikling, samt at byene må sees i tilknytning til sitt omland. Bærekraft, demografi og sammenheng med bevaringsstrategien for ombruk og sirkulærøkonomi trekkes også frem av enkelte. Strategiens mulighet for stor tidsdybde trekkes frem som positivt, men det påpekes at kulturlag under bakken må sees som en kunnskapsbank, og ikke egner seg for bruk.

Deltemaer som trekkes frem til det videre arbeidet: samspillet mellom natur, topografi og menneskeskapte strukturer, fremveksten av moderne byer, ivaretagelse av tradisjonelle metoder og materialer, byen som smeltedigel for innvandring og mangfold, industribyer, lade- og tollsteder, hager og grønne kulturmiljøer, byens sammenheng med historiske ferdselsårer til lands og til vanns, brannsikring og bygninger mellom 1900 og 1945.

Bevaringsstrategi for kulturmiljøer i landbruksområder og utmark

Høringsinnspillene til forslaget er positive, og de fleste aktørene kommer med forslag til problemstillinger som bør inkluderes i strategien. Enkelte peker på at strategien er for bred eller ikke tydelig nok innrettet mot utfordringsbildet. Samarbeid med næringene, kunnskapsmiljøer og de frivillige nevnes som viktig for gjennomføring av strategien. Koblingen mellom natur og kulturhistorie, det materielle og immaterielle løftes også frem som viktig for denne strategien.

Forslag til deltema eller problemstillinger som er spilt inn:

Naturforvaltning, gjengroing, truede naturtyper, unike kulturlandskap, gamle myrer, kystlynghei og slåttemark, ressursutnyttelse i utmark, reindrift, bruk og høsting av ressurser i samiske områder,

skogfinsk bruk av utmarksområder, kvensk gårdsdrift, urfolk og nasjonale minoriteter, gårdsstrukturer, husmannsplasser, seterdrift, høstingskultur, beiteområder, besøksforvaltning i pressområder, bevaring av restarealer i landbruket, immateriell kulturarv, tradisjonsmat og drikke samt kunnskap om matproduksjon basert på lokale ressurser.

Bevaringsstrategi for fellesskapenes kulturmiljøer

Flere uttaler at temaet er viktig og støtter forslaget. Det spilles inn at det er et stort potensial i å samarbeide med aktører innen museumssektoren og frivilligheten. Det påpekes av flere at det er behov for mer kunnskap på dette feltet, samtidig som det oppfordres til å se på hva som foreligger av tidligere arbeid. Sammenhengen mellom materielle og immaterielle kulturminner trekkes fram som ekstra betydningsfull innenfor dette temaet.

Riksantikvarens eksempler på deltemaer vurderes som aktuelle. I tillegg har høringsinstansene spilt inn en rekke andre deltemaer, blant annet: Frikirker, bondeungdomslag, misjonsbevegelser, avholdsbevegelsen, sosial boligbygging, tro og åndsliv, gamle tingsteder, organisasjons- og foreningslivet, gamle skolebygninger, middelalderens kirkegårder, velferdssamfunnets utvikling og nasjonale minoriteter, historiske markedsplasser, bergkunst, forhistoriske minnesmerker og gravskikk, forsvar og krigens kulturmiljøer og statens bygninger.

Bevaringsstrategi for kulturmiljøer fra næring, handel, industri og infrastruktur

Flere høringsinnspill dreier seg om framtiden for de teknisk-industrielle kulturmiljøene (TIK), som har vært omfattet av bevaringsprogram for tekniske og industrielle kulturmiljø. Disse høringsinstansene påpeker at bevaringsprogrammet burde vært evaluert før nye bevaringsstrategier foreslås. De mener også at foreslått bevaringsstrategi for næring, handel, industri og infrastruktur tematisk sett er altfor bred. De frykter primært at de 15 anleggene som har vært en del av bevaringsprogrammet vil komme dårlig ut av en slik ny og bred bevaringsstrategi, sekundært at industriarv mer generelt vil forsvinne i den foreslåtte bevaringsstrategien. De høringsinstansene som har uttalt seg om de teknisk-industrielle kulturminnene spesielt, foreslår enten at det bør etableres et deltema for industriarv innenfor den tematiske strategien næring, handel, industri og infrastruktur, eller en egen tematisk bevaringsstrategi for industriarv.

I tillegg har det kommet flere andre innspill til temaet. Det omtales som positivt at strategien er bred. Kulturmiljøer knyttet til samferdsel, og jernbanens nasjonsbyggende rolle og betydning, trekkes fram. Potensial for ny bruk, formidling, opplevelser og reiseliv fremheves som viktig. Det spilles inn muligheter for å sammenstille virkemidler for å ivareta kulturmiljøer. Det vises også til at digital dokumentasjon er et viktig virkemiddel.

Forslag til deltemaer og tematikk som nevnes omfatter blant annet: Kulturminner fra vannutbygging og kraftoverføring, forsvars- og krigshistorie, kart og oppmåling, digital dokumentasjon, petroleumsindustriens kulturmiljøer, konflikter mellom infrastruktur og natur- og kulturverdier, industriarv/teknisk-industrielle kulturminner, jernbanens kulturmiljøer, samferdselshistorien og de bevegelige kulturminnene, kvinners plass i industrialiseringen av Norge.

Forslag til andre tema som flere spiller inn

Arkeologi

Se omtalen i avsnittet Arkeologi over.

Dannelse, forvaltning og makt er foreslått som tema for å rette søkelyset mot herskapelige herregårder, lystgårder, embetsmannsgårder, residenser og bygårder som fra reformasjonen frem til

1900-tallet var arenaer for private og økonomiske funksjoner, og for politisk, økonomisk og kulturell samfunnsutvikling. Samtidig skal en slik strategi sette et kritisk søkelys på blant annet maktforhold, kjønns- og klasseperspektiver og velferdssamfunnets forhistorie.

Industriarv

Foreslått bevaringsstrategi for *næring, handel, industri og infrastruktur* påpekes av noen å være for omfattende. For å sikre at industriarv ikke blir skadelidende av å bli plassert i denne strategien foreslås å etablere en egen bevaringsstrategi for industriarv.

Verdensarv

For å ivareta Norges internasjonale forpliktelser og nå målet om at verdensarvområdene skal være fyrstårn for beste forvaltning av kultur- og naturmiljø, foreslås en egen strategi som samordner innsatsen på tvers av sektorer og forvaltningsnivåer. Andre peker på at verdensarv bør bli en sentral del av bevaringsstrategiene, uten å foreslå en egen strategi for dette.

Oppsummering av alle innspill

Generelle innspill

Agder fylkeskommune uttaler at bevaringsstrategiene gir et godt grunnlag for å systematisere og målrette arbeidet, også på regionalt nivå. De ser det også som positivt at det pekes på behov for å styrke kunnskapsgrunnlaget for enkelte av dem.

Fylkeskommunen peker på at strategiene har stor bredde både tidsmessig, geografisk og tematisk og med det gode muligheter for at både forvaltning, frivillighet, museer og andre grupper kan engasjere seg. De mener generelt at det er et godt grep at temaene favner vidt og bredt og de vil være dekkende for de ulike kulturminner/kulturmiljø vi har, og som spiller en viktig rolle i bevarings- og verdiskapingsarbeid, på Agder. Samtidig så er det en viss bekymring for at den åpne og vide vinklingen gjør det vanskelig å se hvor enkelte viktige områder, som eksempelvis middelalder og arkeologi, hører hjemme. Fylkeskommunen legger til grunn at prosessen for deltema og innsatsområder vil sikre at få eller ingen kulturmiljø faller utenom. Det kan også være hensiktsmessig at man har deltema som fungerer på tvers av strategiene (tradisjonshåndverk mv). De viser til at kulturmiljøene i uthavnene, Setesdal, trehusbyene og Lista-landskapet vil være viktige som del av den samla nasjonale strategien

Arkeologisk museum (Uis) synes det er vanskelig å gi gode høringsinnspill til et dokument som er såpass overordnet og lite konkret i forhold til innhold og deltema. De tematiske strategiene gir rom for å inkludere det meste innen kulturminne- og kulturmiljøforvaltning. Etter hvert som deltema klargjøres vil det bli mulig å gi mer konkret tilbakemelding på hva som bør inngå for å sikre god bevaring og forvaltning, og det vil bli tydeligere hva strategiene *ikke* favner om, f.eks. bergkunsten.

Å blande sammen konseptuelle («fellesskapet») og geografiske («kyst, by, innmark») avgrensinger gjør at noen kulturminner sorterer under flere tema og at det er fare for at noen faller mellom flere stoler.

Temaene er brede nok til å dekke de fleste arkeologiske kulturminner og kulturmiljø, men rammeverk og tematikkbeskrivelser er ikke godt innrettet mot arkeologiske kulturminner. Ordlyden går i retning av økt instrumentalisering der nytteverdi og verneverdi sidestilles. Selv om nyere tids kulturminner og -miljøer best kan bevares gjennom mer aktiv bruk og tilgjengeliggjøring slik Riksantikvaren påpeker, vil ikke dette være tilfelle for mange arkeologiske kulturminner, der økt tilgjengelighet og eksponering er en trussel i seg selv.

Museet ser at mangfold, tidsdybde og helhet løftes fram og er gode prinsipper i forhold til større miljøer i overordnet perspektiv. Søkelyset på *kulturmiljø* heller enn *kulturminner* kan imidlertid oppleves som en nedprioritering av muligheten til å se på spesifikke enkeltminner eller kulturminnekategorier. Det er viktig at man også gjennom bevaringsstrategiene beholder muligheten for å fokusere bevaringstiltak for enkelte kulturminnekategorier.

Bevaringsprogrammene BARK og BERG har vært svært viktige for ivaretagelse og tilrettelegging av arkeologiske kulturminner og bidrar i stor grad til å dekke særlige behov og utfordringer i forvaltningen av dem. Det er svært uheldig at de ikke nevnes hverken som eget tema eller deltema. BERG har bidratt til å øke kunnskapsnivået for forvaltning, skjøtsel og tilgjengeliggjøring av en kulturminnetype som krever høy vedlikeholds kompetanse. Kvalitetene og suksessfaktorene i programmet bør videreføres og styrkes gjennom de nye bevaringsstrategiene.

Byantikvaren i Oslo er positiv til hovedtanken om økt samhandling, koordinert bruk av virkemidler, bred forankring og helhetstenkning. De etterlyser en diskusjon rundt videreføring av tilskuddsordningene, og skriver at det er positivt at bevaringsprogrammene skal evalueres av RA. De mener imidlertid at dette arbeidet bør ligge til grunn for videre arbeid med tema og deltema.

De påpeker at temaene som er valgt ut i stor grad er knyttet til bygningsvern, og i liten grad er tilpasset arkeologiske eller automatisk fredete kulturmiljøer. De mener det er positivt at arkeologiske kulturmiljøer er trukket fram som deltema, men mener det likevel er problematisk at disse kulturmiljøene ikke har fått en mer sentral plass. De etterlyser en formulering på tvers av de foreslåtte temaene, eller et tema som ivaretar arkeologi-perspektivene spesielt.

Den Norske Turistforening (DNT) mener forslaget dekker et stort mangfold av kulturmiljøer og i stor grad svarer på utfordringene i kulturmiljømeldingen. De peker på at forslagene til strategier favner vidt og forutsetter tilstrekkelige ressurser for å kunne gjennomføres. Foreningen anbefaler å styrke digitalisering og formidling parallelt med de tematiske strategiene, for å lykkes med å involvere ulike aktører.

Videre peker DNT på at klimaendringenes påvirkning på kulturmiljøene bør adresseres tydeligere i bevaringsstrategiene. Endringer fører til større slitasje på bl.a. bygninger, stier og veifar. Det er behov for støtteordninger til løpende vedlikehold av fredete og bevaringsverdige kulturmiljøer. For DNT er det spesielt viktig med ordninger som gjør det mulig å ta vare på friluftslivets infrastruktur.

DNT viser til at konseptet hytte står sterkt i norsk kultur. Vi har lange tradisjoner for hytter til forskjellige formål. Noe kan nok favnes under temaene 4 (landbruksområder og utmark) og 5 (felleskapenes kulturmiljøer), men foreningen mener det kan være et poeng å inkludere eksempler på det enkle hyttelivet i bevaringsarbeidet.

Forbundet for Norske Museumsvener (FNM) peker på at strategiene er gamle temaer med ny vinkling. De savner informasjon om hvordan allerede utført/påbegynt dokumentasjon og aktivitet skal utnyttes i bevaringsstrategiene, og er opptatt av å skape miljø og grunnlag for bruk og utnyttelse av allerede eksisterende erfaringer og kunnskap. FNM understreker viktigheten av å tilrettelegge for deltakelse og innspill fra alle nivå, og anbefaler at hvert tema startes opp med et «... bredt sammensatt innspillsarrangement.», gjerne i form av regionale samlinger.

Fortidsminneforeningen, hovedforeningen stiller seg bak forslag til tema 1, 2 og 5 som svarer på definerte behov og utfordringer i kulturminnevernet. Bevaringsstrategiene for kulturmiljøer i byer og steder og landbruksområder og utmark er derimot for brede og bør avgrenses tydeligere. Foreningen viser til tidligere innspill og til innspillene fra Kulturvernforbundet og museumsnettverket for herregårder.

Fortidsminneforeningen, Aust-Agder lokallag er enige i Riksantikvarens forslag til bevaringsstrategier og prioriteringsrekkefølgen av disse. De ønsker at Riksantikvaren skal prioritere de områdene som er under størst press. Sørlandskysten opplever stort press og flere tiltak må komme på plass raskt om en skal sikre en bærekraftig og stedstilpasset utvikling.

Som et lokallag for et kystområde er de særdeles opptatt av at det lages bevaringsstrategi for kystens kulturmiljøer, sirkulærøkonomi og ombruk, og kulturmiljøer i byer og steder. De påpeker utfordringene som sørlandsregionen har med sterk vekst i hyttebygging, økende press på strandsonen og generelt mange dispensasjoner fra gjeldende planer. De hevder at ressurssterke personer får egne reguleringsplaner laget for å unngå å måtte søke om dispensasjon fra gjeldene planverk. De etterlyser at alle bevaringsstrategiene har et punkt om tiltak i randsoner.

Lokallaget kommenterer også kommunenes planverk og at de nye bevaringsstrategiene bør si noe om at hvis kommuner ikke har oppdaterte planverk (inkl. Kulturminnevernplaner, Hensynssoner for bevaring, Kommuneplanbestemmelser), må en kunne forvente at det sees til nasjonale strategier fra Riksantikvaren.

Fortidsminneforeningen, Romerike lokallag skriver at i et område med stor befolkningsvekst, stor andel flyttinger og mye fortetting er det spesielt viktig med fokus på stedsidentitet og den rollen kulturminner kan spille i den sammenheng. De er opptatt av tilpasset bruk, ombruk og sirkulærøkonomi i kulturminne-sammenhenger. De spiller også inn behovet for at bevaringsstrategiene bidrar til at de forskjellige aktørene i og utenfor kulturmiljøforvaltningen som har en berøring med kulturminner finner felles ståsted, verdier og standarder.

Fortidsminneforeningen, Valdres lokallag Verne-Vøla mener forslaget på en god måte tar tak i mange sentrale utfordringer i kulturmiljøforvaltningen og samfunnet. Bevaringsstrategiene vil kunne styrke kulturmiljøaspektet i samfunnsutviklingen. Mye av kulturmiljøarbeidet skjer i kommunene, innen flere tjenesteområder og i samarbeid med andre lokale aktører. Kommunene kan samordne forvaltning og virkemiddelbruk. Å tydeliggjøre museenes kompetanse, kunnskap og rådgivingsrolle vil styrke kulturmiljøarbeidet.

Forsvaret/Forsvarets museer mener bevaringsstrategiene samlet sett svarer godt på målene i kulturmiljømeldingen. Deres inntrykk er at prosessen er godt gjennomført. Resultatet er en nøye gjennomtenkt, tydelig formulert og helhetlig tilnærming til vern og bruk av kulturmiljøer. Det er mulig å utkrystallisere hovedretninger i arbeidet, samtidig som det er spillerom for ulike tiltak i konkrete kulturmiljøer. De opplever at det er en klar sammenheng mellom strategiens ulike nivåer. De mener det er avgjørende å bevare denne tydelige helheten og sammenhengene i strategien etter hvert som den konkretiseres ytterligere.

Noen bevaringsstrategier peker seg ut som særlig interessante for Forsvaret/Forsvarets museer. Av de to som først skal utarbeides er særlig «Kulturmiljøers bidrag til sirkulærøkonomi og ombruk» relevant for Forsvarets museer. Også «Kulturmiljøer i byer og steder» og «Fellesskapenes kulturmiljøer» er temaområder der flere forsvarshistoriske kulturmiljøer kan falle naturlig inn. De fremlagte forslagene til temaer oppfattes som formålstjenlige og godt begrunnet.

Forsvarsbygg mener at temaene 2-5 vil dekke et viktig og representativt utvalg av kulturminner. De vurderer også «Kulturmiljøers bidrag til sirkulærøkonomi og ombruk» som svært viktig og svært positivt. De mener det er en mangel at en styrket forvaltning av kulturminner i statlig eie ikke er særlig omtalt i strategiene, og kan ikke se at deres innspill til rammeverket er fulgt opp.

De mener «kunnskapsverdier» er nedprioritert i forhold til andre verdier. Bevaring av kunnskapsverdier er et grunnleggende premiss i forvaltning av fredete bygninger (kulturminneloven). Strategiene bør tydeliggjøre at ulike regler gjelder for vernet kulturminner (ulike vernekategorier) og bygninger uten vern.

De er bekymret for at mangfoldsmålet kan føre til økning av den vernet porteføljen, på bekostning av ressurser til vedlikehold og tilrettelegging for ny bruk. Mer vern og komplettering av mangler i porteføljen er i utgangspunktet positivt – og mer bevaring gir positivt utslag i et klimaperspektiv. Men bevaringsstrategiene må samtidig ivareta bevaring av allerede vernet kulturminner. Dersom satsningen over statsbudsjettet ikke økes vesentlig, vil ressurser brukt til mer vern kunne gå på bekostning av vedlikeholdet, tilskuddsordninger mv.

Haldenvassdragets kanalselskap AS støtter Norsk Industriarvs høringsuttalelse og spesielt forslaget om å opprette en egen delstrategi for industriarv. Dette begrunnes videre med argumentasjon knyttet til størrelsen og kompleksiteten i Haldenkanalens kulturmiljø, samt forutsetningen om å ha

forutsigbare og langsiktige rammer for bevaringsarbeidet: både vedlikehold, istandsetting, ekstraordinære forhold og drift. Haldenkanalen har de siste 10 årene fått i underkant av 40 millioner kroner gjennom bevaringsprogrammet for teknisk og industrielle kulturminner. I tillegg kommer andre midler fra stat, kommuner og fylke. De påpeker også at disse problemstillingene er tilsvarende for de 14 andre som i dag inngår i bevaringsprogrammet. De påpeker også viktigheten av kompetanseoverføringen de 15 anleggene imellom.

ICOMOS Norge vurderer at temaene som er presentert favner store deler av kulturmiljøfeltet i Norge. De henviser til at de har fagkomiteer og fagfolk både i Norge og internasjonalt som kan være ressurser inn i arbeidet.

Innlandet fylkeskommune er i hovedsak positive til forslaget til temaer for bevaringsstrategier. Høringsinnspillet har ikke blitt behandlet eller presentert politisk. Fylkeskommunen opplever at forslagene til temaer dekker bredt, samtidig som de *«retter søkelyset mot sentrale temaer for dagens kulturmiljøforvaltning og bidrar til å synliggjøre kulturmiljøenes aktualitet i den generelle samfunnsutviklingen.»* Imidlertid savner de at kunnskap, kompetanse og kapasitet får en tydeligere plass i strategiene. Her viser de til at kompetanse tidligere var foreslått som et eget tema. Fylkeskommunen er samtidig bekymret for at bredden i temaene vil gjøre det vanskelig å foreta tydelige prioriteringer. De er også bekymret for at de nye bevaringsstrategiene innebærer et svært omfattende målhierarki, med konsekvensene som dette vil få for indikatorer og tilhørende rapportering. Valg av deltemaene blir særlig viktig med tanke på prioriteringer, men også krevende, og de er derfor opptatt av at regional kulturmiljøforvaltning får tilstrekkelig tid til arbeidet med dette. Valg av tema og deltema vil være farget av dagens behov for utfordringer, og de stiller derfor spørsmål ved om temaene og/eller deltemaene bør revideres eller rulleres etter en ti-års periode. Fylkeskommunen støtter Riksantikvarens forslag om å iverksette strategiene trinnvis. Alternativet vil bli svært krevende, særlig for regional kulturmiljøforvaltning. Evalueringen av bevaringsprogrammene vil være viktig, selv om det allerede er kjent at vi innenfor flere av programmene ikke når målsettingene. Fylkeskommunene er opptatt av å opprettholde arbeidet med å redusere tap, samt sikre et ordinært vedlikeholds nivå for de viktigste kulturmiljøene. I den forbindelse er særlig tilgangen på relevant håndverkskompetanse viktig, men utfordrende, og dette må derfor forankres innenfor de nye strategiene. Det er varierende hvor tydelig arkeologifeltet kommer fra i de ulike forslagene til strategier. Det er behov for ytterligere å synliggjøre, konkretisere og forankre arkeologifeltet innenfor hver av forslagene til strategier. Også for automatisk fredete kulturminner er det viktig å utarbeide klare strategier for kunnskap om omfang, tilstand og sikring.

Kartverket skriver at bevaringsstrategiene kan være et nyttig verktøy i forvaltningen av kulturminner for kart og oppmåling. De kan tenke seg å være samarbeidspartner både når det gjelder videreutvikling og iverksetting av bevaringsstrategiene. Dette er mest aktuelt hvis et deltema som tydelig berører deres felt blir prioritert. De spiller også inn sine registres betydning som informasjonskilde om kulturmiljø. Både for strategiarbeidet og for oppfølgingen av dem. De er også opptatt av publikums tilgang til informasjonen. Det nasjonale eiendomsregisteret (inkludert matrikkelen) og Sentralt stedsnavnsregister trekkes her fram. Bygningsdataene og opplysninger om kulturminner fra matrikkelen kan i sammenheng med bevaringsstrategiene bli enda mer nyttige. Kartverket er interessert i dialog om hvordan matrikkelen og annen registerinformasjon kan benyttes i videre arbeidet med bevaringsstrategiene.

Kirkerådet ser flere positive sider ved bevaringsstrategiene, og trekker fram det helhetlige synet og sammenhengen mellom elementene i kulturmiljøene. Dette åpne grepet gir gode "muligheter for en

kulturmiljøpolitikk der verdigrunnlaget er basert på kulturmiljøenes miljømessige, sosiale og økonomiske verdier”, heter det.

Kraftmuseet håper at Riksantikvaren tar med seg signalene om helhetlig og fremtidsrettet lagring av digitale kilder og medier i det videre arbeidet. Bevarings og langtidslagring av digital dokumentasjon er spesielt viktig for kulturminner som skal rives, eller som er i fare å bli forringede. De har en kommentar til siste avsnittet på siden 7 i høringsnotat der de forslår å endre den siste setning fra «*sees som en resurs*» til det mer konkrete og forpliktende «*utgjør en resurs*».

Kulturdirektoratet mener rammeverket for bevaringsstrategier er forbedret fra forrige utkast. De trekker også fram at det er utfordrende å kommentere på en struktur og modell som er relativt generelt beskrevet. De mener de foreslåtte temaene er svært generelle og overgripende, men samtidig en god inngang til strategiene.

De spiller inn at det i videre prosess vil være behov for å klargjøre hvilken funksjon de tematiske bevaringsstrategiene skal ha. Arbeidet med deltemaer og innsatsområder må vise retning, og de ser at dette arbeidet vil bli svært viktig.

De ser at det i flere sammenhenger har blitt trukket frem bekymring rundt at arkeologiske kulturmiljøer ikke er godt nok representert i strategiene. Kulturdirektoratet slutter seg til dette og foreslår å løfte opp arkeologi som eget tematisk område, alternativt å legge arkeologi som en sentral tverrgående komponent. De foreslår også å vurdere at *mangfold* løftes opp til å bli en tverrgående komponent, på grunn av at dette er et sentralt overordnet mål. De understreker også at kulturmiljøer fra urfolk/samiske og nasjonale minoriteter bør vurderes i alle temaer der det er relevant. I denne sammenhengen foreslår de også at samisk løftes opp som et eget tematisk område, alternativt at det legges inn som en sentral tverrgående komponent.

Kulturhistorisk museum, UiO, viser til sine tidligere innspill til bevaringsstrategiarbeidet, sentrert rundt behovet for å konkretisere arkeologiens rolle og plass. Museet ønsker en bredere forankring og helhetstenkning om kulturminner velkommen, men påpeker at engasjement, delaktighet og frivillighet ikke kan erstatte et sterkt statlig og regionalt vern av arkeologiske kulturminner. Museet savner en konkretisering av kulturarvens egenverdi som tydeliggjør bevaring av kulturminner som en viktig del av samfunnsutviklingen. Uten det er museet bekymret for at kulturminner og kulturmiljøer kun får instrumentell verdi for kortsiktig opplevelse og bruk. Bruks-begrepet bør tilpasses arkeologiske kulturminner, mer vinklet mot kunnskapspotensial, bevaring og vern.

Kulturminnelovens formålsparagraf ivaretar godt balansen mellom bruk og vern og en helhetlig, langsiktig miljø- og ressursforvaltning. Museet mener at det til grunn for bevaringsstrategiene må ligge en klar målsetting om å minimere det årlige tapet av kulturminner, ikke bare et antatt representativt utvalg, slik formuleringen om at et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på, kan tolkes. Skal vern og utvikling ses under ett, må man ha klare parametere for hva slags samfunnsutvikling som er målet. Dagens samfunnsutbygging medfører stort tap av kulturminner i mange terrengtyper, ofte med kortsiktig samfunnsgevinst og stort klimaavtrykk.

Tematikker fra de tidligere bevaringsprogrammene, som «bergkunst», «utvalgte arkeologiske kulturminner» og «samiske kulturminner», er ikke konkretisert og videreført i de foreslåtte temaene for bevaringsstrategier (det er derimot fartøyvern og tekniske og industrielle kulturminner). Det kan leses som en nedprioritering. De arkeologiske kulturminnene kan potensielt tydeliggjøres gjennom deltema og innsatsområder, men det vil bli vanskelig ut fra kravet om at kulturmiljø skal ses som en ressurs for samfunnet. Museet mener de arkeologiske kulturminnene og kulturmiljøene taper på omleggingen fra bevaringsprogrammer til -strategier. Det er mer utfordrende å finne plass til det

store mangfoldet av arkeologiske kulturminner innenfor de foreslåtte temaene, enn for kulturminner og kulturmiljøer fra nyere tid. Det skyldes av de fleste arkeologiske kulturminnene ikke er synlige.

Museet foreslår en egen bevaringsstrategi for arkeologiske kulturmiljøer. Gjennom deltema og innsatsområder kan en slik strategi favne hele spekteret av arkeologiske kulturminner i tid og rom. Også nyere tids kulturmiljøer med historisk og samhistorisk arkeologi.

Kulturvernforbundet er fornøyd med tydeliggjøringen av ansvar i det nye rammeverket, men det er mulig å gjøre det enda tydeligere. De savner en konkretisering av de nasjonale målene og ber om en plan med langsiktige, ambisiøse og forpliktende mål for hele kulturmiljøfeltet og at disse målene må gjelde for alle som har ansvar for kulturmiljø. Strategien bør være sektorovergripende, og staten må selv etterleve den, uavhengig av sektor.

Kulturvernforbundet mener at fokuset på mangfold har vært tydelig i prosessen og i forslagene til tematiske strategier. Men temaene er såpass brede at det vil være behov for en prioritering for å få en reell effekt. Forslag til tema 3 og 4 er spesielt vide. Sammen med tema 2: kystkultur, viser de til arealbruk som dekker hele landet. Når det også skal dekke alle typer kulturminner og alle perioder, er det behov for å spisse og prioritere.

De støtter det brede perspektivet i bevaringsstrategiarbeidet, men mener rammeverket i hovedsak fokuserer på bygninger/bygningsvern heller enn kulturmiljø. De mener innholdet er litt vanskelig å få tak i, og at det derfor har vært utfordrende å spille inn forslag til deltema, satsinger og tiltak.

De er bekymret for det som ser ut som ansvarsfraskrivelse og pulverisering. Ambisjonsnivået må være på minst samme nivå som tidligere. (De viser til Familie og kulturkomiteens merknader til kulturmiljømeldingen)

Det etterlyses status for bevaringsprogrammene, med en beskrivelse av måloppnåelse og effekt. Erfaringer fra evalueringene burde vært på plass først. Det må vises hvordan de nåværende bevaringsprogrammene følges opp i bevaringsstrategiene.

Kulturvernforbundet er glade for at det frivillige kulturvernet (og private eiere) anerkjennes i så stor grad, men minner samtidig om at driftsstøtte, prosjektstøtte og skattemessige incentiver for frivilligheten og private eiere er viktig. De viser til aktuelle samarbeidspartnere i omtalen av de enkelte tematiske strategiene.

Kystverket støtter opp om behovet for nærere samarbeid mellom interessenter og aktører av ulik art for å oppnå gode resultater. De peker også på behovet for samarbeid mellom kulturvern- og miljøvernmyndigheter og at dette ikke omtales i bevaringsstrategidokumentet. Som eksempel nevnes det at sesongen for å bruke og drive vedlikehold på fyr er svært kort, og sammenfaller gjerne med hekkesesongen, når miljøvernbaserte restriksjoner er på det sterkeste.

Likestillingssenteret KUN er positive til de seks foreslåtte temaene for bevaringsstrategier. Samtidig understreker de viktigheten av at kjønnsperspektiver, nasjonale minoriteter og urfolksperspektiver ivaretas i tilstrekkelig grad. De viser særlig til de tre bevaringsstrategiene kystens kulturmiljøer, fellesskapenes kulturmiljøer og landbruksområder og utmark. Som eksempel henviser de til formuleringen «Samiske kulturmiljøer vil være en del av dette» under bevaringsstrategi for kulturmiljøer i landbruksområder og utmark, og ber om at denne også tas inn under bevaringsstrategi for kystens kulturmiljøer. De fremhever at kvenske kulturmiljøer bør løftes tilsvarende fram. I omtalen av det samiske ønsker de at kvinnes betydning særlig trekkes fram. KUN oppfordrer Riksantikvaren til å invitere organisasjonene til både nasjonale minoriteter og urfolk

til et samarbeid, samt at Riksantikvaren bør tenke interseksjonelt, spesielt ved å betone betydningen av kvinnes bidrag.

LO støtter opp om innspillene fra Norsk Industriarv. De tre nasjonale målene bør omtales hver for seg, på et overordnet nivå, og ikke bare som del av bevaringsstrategiene. Å ta vare på kulturarven og kildeverdien bør være et hovedmål i strategiene og deltemaene. Forholdet til bevaringsplanene (menes bevaringsprogrammene?) bør omtales i strategiene. Ambisjonsnivået for istandsetting, forvaltning, drift og vedlikehold bør være på minst samme nivå som tidligere. Forslaget representerer en betydelig utvidelse av det offentlige ansvaret på kulturmiljøfeltet og krevet budsjettøkninger. Økonomiske og administrative konsekvenser av strategiene må vurderes, og det statlige ansvaret for økonomi og virkemiddelbruk.

Murbyen Oslo foreslår at tilskudd til bygningsvernsentre bør ha sin egen post under Riksantikvarens kapittel 1429 i statsbudsjettet, i likhet med post 75 tilskudd til fartøyvernsentre.

Museene i Sør-Trøndelag (MIST) påpeker museenes ansvar og bidrag i samfunnet. De understreker betydningen av et sterkere samspill mellom RA og museene. De understreker også nødvendigheten av langt tettere samarbeid i hverdagen mellom KUD og KLD og deres direktorater, Kulturdirektoratet og RA. Ikke minst fordi ambisjonen i Stortingsmeldingen (Meld St. 16) løfter «...all virkemiddelbruk skal ses i sammenheng» og fordi Museumsmeldingen inneholder en del felles og overlappende tema og problemstillinger. De fremhever også betydningen av museene som kunnskapsinstitusjoner og at dette omfatter både materiell og immateriell kunnskap, herunder den erfaringsbaserte og håndbårne kunnskapen, samt gjenstander og dokumentasjonssamlinger (arkiv, privatarkiv mm.).

Museumsforbundet mener Riksantikvaren må samarbeide langt mer med museumssektoren i praksis og ikke bare flagge gode ønsker. Museenes fagkompetanse og samlinger vil kunne bidra til kartlegging, beskrivelse av utfordringsbilde og i gjennomføringen.

Museumsforbundet framhever at planene slik de framtrer nå er altomfattende, diffuse og for uforpliktende. Det er behov for å tydeliggjøre betydningen av bevaringsprogrammene og deres fremtidige situasjon og plass i bevaringsarbeidet. Det er investert mye ressurser i disse og fremtiden for blant annet stavkirkene og TIK- anleggene må avklares.

Økonomi: Museene kan bidra med mye, for eksempel som bygningsvernrådgivere, men har begrensede midler. Det er viktig å belyse ressursfordeling i lys av oppgaveoverføringen til fylkeskommunene og på bakgrunn av at forslag til tema er svært omfattende. Enten må man gi prioriteringer, eller så må man synliggjøre økonomiske konsekvenser av strategiene bedre.

Museene har en rekke faglige nettverk som organiseres og følges opp av Kulturdirektoratet. I tillegg har Museumsforbundet ni fagseksjoner med kompetanse på ulike områder som kan være til nytte i det videre arbeidet, blant annet seksjonene for immateriell kulturarv, samlingsforvaltning og industri, kommunikasjon og anlegg (SIKA), samt Samisk Museumslag (SML).

Museum Nord er positivt overrasket over en «frisk tilnærming» i bevaringsstrategiarbeidet som samsvarer mye med hvordan museets egne planer. Museet stiller spørsmål om det er hensiktsmessig å låse temaene fra start av, eller om det bør være en åpning for å justere underveis. Museet etterlyser også internasjonale dimensjoner og erfaringsutveksling som en del av strategiarbeidet.

Museum Nord etterlyser temaet tre stammers møte i nord og synes det er litt lite fokus på eldre historie/arkeologi.

Museumssenteret Hordaland (MUHO) peker på behovet for «en helhetlig plan med langsiktige, ambisiøse, konkrete og forpliktende mål, som inkluderer departement, forvaltningen i regionene og

andre». De ønsker at en slik plan skal gi være tydelig på hvordan og når målene for bevaringsstrategiene skal nås. Forslaget til bevaringsstrategier blir av mange, ifølge MUHO, sett på som vage, uforpliktende og vanskelige å måle. De savner en vurdering av de økonomiske konsekvensene knyttet til overgangen fra bevaringsprogram til bevaringsstrategier, og fremholder at det bør være en ambisjon om å holde samme nivå på istandsettinger, forvaltning, drift og vedlikehold som i dag. De ser det som en svakhet at det verken er omtale eller foreligger vurderinger av de økonomiske konsekvensene av bevaringsstrategiene. MUHO etterlyser en samordning på departementsnivå knyttet virkemiddelbruk. Bevaring av kulturarv og kildeverdi bør vært et hovedmål for bevaringsstrategiene.

Møre og Romsdal fylkeskommune viser til at de seks temaene er overordnede og generelle. Det er derfor vanskelig å vurdere hvor godt de svarer på behov og utfordringer. Det blir lettere å bedømme når delmål og innsatsområder blir utformet. Om bevaringsprogrammene blir evaluert før strategiene utformes, blir det også lettere å vurdere hvor godt strategiene treffer. Fylkeskommunen spør om det bør være flere gjennomgående tema (i tillegg til sirkulærøkonomi og ombruk), f.eks. klimatilpassing, samisk og minoriteter, og immateriell kulturarv. Det er bra at valg av deltema kan være fleksibelt og tilpasses regionene og fylkenes kulturmiljøplaner.

Fylkeskommunen er bekymret for at arkeologiske og førreformatoriske kulturmiljø ikke blir godt nok innarbeidet i de foreslåtte strategiene. Teksten ser ut til å legge størst vekt på nyere tids kulturminner. Et annet eksempel er kystens kulturmiljø hvor oppmerksomheten ofte blir på bygninger, mens landskapet og havet blir glemt. Kobling til immateriell kulturarv er også viktig for god bevaring.

Fylkeskommunen er spent på den videre prosessen, inkl. hvordan Riksantikvaren vil involvere fylkeskommunen, og ønsker en plan for de neste stegene og framdriften. Forankring, medvirkning og samhandling på tvers av sektorer og forvaltningsnivå, offentlige, private og frivillige. Fylkeskommunen har begrenset kapasitet og er avhengig av å planlegge arbeidet lang tid på forhånd.

NAL, Norske arkitekters landsforbund er i hovedsak positiv til bevaringsstrategiene. De savner imidlertid omtale av arkitektfaglig kompetanse som en viktig faktor for å lykkes med flere av bevaringsstrategiene. Det er behov for å styrke samarbeidet mellom utdanningsinstitusjonene for arkitektur og kompetansemiljøer for tradisjonshåndverk og byggeskikk.

NAL fremhever Europarådets rammekonvensjon om kulturarvens verdi for samfunnet. (Faro)

Det er svært positivt at Riksantikvarens prioriteringer er i henhold til kartleggingene av hvilke kulturminner som har høyest tapsandel. Det er også veldig positivt at RA vil se kulturminnene i sine funksjonelle og samfunnsmessige sammenhenger.

Alle de seks foreslåtte bevaringsstrategiene vurderes som samfunnsmessig betydningsfulle og faglig interessante.

NIKU viser til innspillet sitt til det overordnede rammeverket (november 2022). Deler av det innspillet har relevans nå, for eksempel for valg av tema for bevaringsstrategier. NIKU tok der blant annet til orde for og begrunnet en egen bevaringsstrategi for arkeologi.

NMBU, fakultet for landskap og samfunn etterlyser større forståelse for behov og potensial knyttet til grønne kulturminner: historiske hager, parker og landskap. Disse kulturminnene er både viktig i seg selv og som ressurser i miljøforvaltning på økosystemnivå. De er også grunnlag for bærekraftig samfunnsplanlegging i et klima-, beredskaps- og samfunnssikkerhetsperspektiv. NMBU er forundret og bekymret over at verdien av grønne kulturminner er så fraværende i forslaget fra RA. Grønne

kulturminner er underrepresentert i vernesammenheng og mangler både en egen bevaringsstrategi og en egen fredningsstrategi. Kulturminnene med sin vegetasjon, er dynamiske og krever særskilt kompetanse.

Forvaltningen av kulturminner må settes i et helhetsperspektiv. Prosjekter fra forskning og utdanning viser helhetlig landskapsforvaltning som inkluderer bevaring og utvikling av alle slags kulturminner, kan bidra til å møte fremtidens utfordringer.

Nordland fylkeskommune v. fylkesråden mener at de foreslåtte temaene til bevaringsstrategier er et godt utgangspunkt for at kulturminner, kulturmiljø og landskap bevares og ses som en ressurs for samfunnet, samtidig som kulturmiljøets betydning for miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft synliggjøres og utnyttes.

De skriver at temaene som foreslås *anses å være tilstrekkelige til å dekke både tematisk brede og tidsdybde*. De trekker fram tidsdybden som svært positiv, for å få fram verdien til arkeologiske kulturminner, også om de er yngre enn 1537. De løfter også fram at det er et sentralt poeng å ikke skille tematisk mellom arkeologiske og nyere tids kulturminner. På denne måten understrekes det at kategoriene er av like stor betydning for vår historie, og at det er et like stort potensial for bruk og opplevelser.

Videre påpeker fylkesråden at det er positivt at det legges opp til bredt samarbeid mellom offentlige og private aktører og at det skal utvikles nye arbeidsmåter. Og at dette kan være gode tilnærminger for å løse utfordringer knyttet til for eksempel utbyggingsprosjekter som går på bekostning av kulturmiljø. Samt hvordan mulighetene som kulturminner har innenfor bærekraftig utvikling. Det trekkes også fram at dokumentet følger opp Stortingets bestilling fra kulturmiljømeldinga fra 2020, blant annet gjennom strukturering og samordning av innsatsen, og at dette vil bidra til at kulturmiljø i enda større grad inkluderes i samfunnsutviklingen.

Norges arktiske universitetsmuseum mener bevaringsstrategiene legger for lite vekt på bevaring. De mener at de lange tidslinjene som arkeologiske kulturmiljø representerer i liten grad gjenspeiles i strategien. Fra universitetsmuseets geografiske og kulturhistoriske ståsted er det mye som mangler i de tematiske beskrivelsene, både med hensyn til bredde i kulturmiljøtyper, landskapsbruk/geografiske egenskaper og tidsdybde.

De oppfatter generelt at de tematiske satsningsområdene har svært liten tidsdybde, at de primært omhandler stående bygninger og anlegg, og at de har en slagside mot bymiljø, i tillegg til landbruk. De mener liten bredde og tidsdybde særlig er tydelig i begrunnelsene for temaene: «De eldste sporene etter bosetting og virke» (tema 2), og «samiske kulturminner i utmark» (tema 3), begge foreslått som deltema i to av de overordnede temaene. Samiske kulturmiljø og samiske næringer er ikke nevnt i begrunnelsene for noen av temaene. I tillegg er arkeologiske kulturminner og kulturmiljø kun nevnt i begrunnelsen for tema 4.

De poengterer at bevaringsstrategiene må bygge opp under kulturminneloven og bidra til, og ta hensyn til universitetsmuseenes forvaltningsansvar for løse og faste fredete kulturminner, herunder videreføring av en forsvarlig sikring av bergkunsten i Norge.

Innsatsen gjennom bevaringsstrategiarbeidet må baseres på faglig kunnskap og forskning, for å sikre materiale før verdifull kunnskap blir borte, både som følge av klimaendring og press på kulturminnene. Strategiene må ta større hensyn til in-situ bevaring av kulturmiljø, der verneverdiene får større plass, fremfor en instrumentalisering av kulturmiljøenes betydning for miljømessig, sosial og økonomisk utnytting.

Norges Geologiske Undersøkelse (NGU) vil trekke frem betydningen av naturstein for utvikling og av kulturmiljøer og arkitektonisk arv gjennom tusen år, særlig arven i bygninger der naturstein er benyttet, og i landskapet der naturstein er utvunnet. Naturstein har periodisk vært svært viktig for norsk kultur- og arkitekturarv gjennom for eksempel, middelalderens steinbygninger og gjenbruk av naturstein fra disse etter reformasjonen, barokkens marmorjakt- og bruk, militært bruk av naturstein, den industrielle revolusjonen med tilhørende steinbruk og en gryende modernisme og steinarkitektur. De mener at dette er tematikk som bør trekkes inn og opplyse bevaringsstrategiene i hvert fall for de foreslåtte temaene sirkulærøkonomi og ombruk, kulturmiljøer i byer og steder og kulturmiljøer i landbruksområder og utmark.

Norges Metallsøkerforening (NMF) minner om at NMFs medlemmer tar vare på historiske objekter i de øverste 20-30 cm i jordlaget, og er den gruppen som tar vare på mest ny norsk historie – det vil si perioden etter steinalder. De objekter som deres medlemmer finner, vil normalt ikke bli funnet av andre.

NMF etterlyser mer vekt på det nasjonale målet om engasjement. De minner om FARO-konvensjonen og norske myndigheters ansvar for å tilrettelegge for deltagelse. Mange frivillige organisasjoner på kulturmiljøfeltet har høy kompetanse og gjør en stor innsats for å ta vare på og formidle både materiell og immateriell kulturarv.

De minner om at kulturarv skaper en arena for bygging av demokrati, medvirkning og ytringskultur. Kulturmiljøarbeid kan også ha en betydelig helseeffekt og fellesskapene er viktige sosiale arenaer. Godt samarbeid mellom forvaltningen og frivillige organisasjoner er nødvendig.

Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE) peker på at vassdrags- og energisektoren har satt spor i både byer, tettsteder og utmark. Elektrisiteten, basert på vassdrags- og landskapsbruk, har vært viktig for Norge som moderne velferdssamfunn. De foreslåtte temaene er brede nok til å dekke vassdrags- og energirelaterte kulturmiljøer ut fra forskjellige vinklinger og sammenhenger. Tema 6 er særlig relevant.

Norske parker mener at koblingene mellom kulturmiljø og landskap bør utvikles ytterligere presiseres. En tilnærming til landskap har en rekke fordeler. Det plasserer kulturmiljø i en større regional kontekst, det sikrer helhetlig forvaltning, er sektorovergripende og legger grunnlaget for engasjement hos et større mangfold av aktører. Landskap bør derfor inngå som et helhetlig og gjennomgripende begrep i alle bevaringsstrategier, men særlig bevaringsstrategi for landbruksområder og utmark.

Arbeidsmetodikken i regionalparkene, geoparkene og biosfæreområdene representerer en ny og helhetlig samarbeidsmodell som jobber med utgangspunkt i landskapskonvensjonen, langsiktige partnerskapsavtaler, bred virkemiddelbruk, samarbeid offentlige myndighet og sivilsamfunn og et nedenfra-opp perspektiv. Parkene blir ofte en «integreringsaktør». Parkene arbeider innenfor *landskapsregioner av nasjonal interesse* definert av aktørene i regionen selv og som fungerer som et supplement til KULA mv.

De norske parkene er politisk styrt og har samarbeid med andre tilsvarende parker i Europa.

Norsk Fyrforening er opptatt av at bevaringsstrategiene skal inkludere og løfte ressursen som frivilligheten utgjør på en bedre måte enn tidligere. De nevner også at målene for bevaringsstrategiene må konkretiseres på et overordnet nivå, og at disse målene ikke bare må være førende for bevaringsstrategiene, men for all kulturmiljøpolitikken. Videre mener Norsk Fyrforening at det bør være en økonomisk forpliktelse fra statens side knyttet til bevaringsstrategiene, og at

dette bør være en sentral komponent. De framhever at vi også skal se på tvers av bevaringsstrategiene, og se at mange kulturmiljøer kan høre til i flere strategier.

Norsk Industriarv har en del kritiske merknader til arbeidet med bevaringsstrategier. De mener forslaget til rammeverk er mindre forpliktende enn overordnet bevaringsstrategi var. De mener dette utkastet må endres og suppleres på vesentlige punkter og at det er nødvendig med en fornyet kontakt med høringsinstansene. De mener at de tre nasjonale målene for kulturmiljøpolitikken må omtales hver for seg og på et overordnet nivå. Målene i stortingsmeldingen er vage, uforpliktende og vanskelig å måle. Det er derfor behov for en nasjonal, helhetlig plan med konkrete og forpliktende mål, som gjelder for alle og som gir en tydelig retning for kulturminnepolitikken. De mener at «å ta vare på kulturarven og kildeverdien» bør inngå som et hovedmål for bevaringsstrategiene. De mener de nåværende bevaringsplanene (det menes nok programmene) bør videreføres i bevaringsstrategiene og at ambisjonsnivået for istandsetting, forvaltning, drift og vedlikehold av teknisk-industrielle kulturminner opprettholdes på samme nivå som tidligere.

Norsk Industriarv mener det er i strid med all god forvaltningsskikk at de økonomiske konsekvensene av bevaringsstrategiene ikke er omtalt og vurdert på overordnet nivå i høringsbrev og høringsforslag. I sum representerer de seks tematiske bevaringsstrategiene en betydelig utvidelse av det offentlige ansvaret på kulturmiljøfeltet. Det er ikke mulig uten betydelige budsjettmessige økninger.

Norsk industriarv minner om flere vedtak og merknader fra Stortingets behandling av kulturmiljømeldingen, blant annet at målene og satsingsområdene innen kulturmiljøpolitikken må forankres i Stortinget. De viser til Familie- og kulturkomiteens merknader som understreker at det totale ambisjonsnivået når det gjelder kulturminnevern ikke må svekkes i forhold til den forrige stortingsmeldingen. De viser også til at en samlet komite mener at de tekniske og industrielle kulturminnene er viktige for å bevare vår felles industrihistorie.

Norsk industri har stort sett de samme innspillene som Norsk industriarv. De mener at det bør etableres en bevaringsplan for teknisk-industrielle kulturminner med egen post på statsbudsjettet.

Norsk Jernbaneklubb viser til innspillet til overordnet bevaringsstrategi. Hovedbudskap i høringsuttalelsen er at jernbanes kulturminner er neglisjert i Norge, og at Riksantikvaren bør ta et større ansvar for bevegelige kulturminner. (Uttalelsen er delvis et generelt innspill til RA, delvis innspill til bevaringsstrategiene.) De mener det er vanskelig å se de bevegelige kulturminnene i forslagene til bevaringsstrategier.

Strategiene må beskrive og følge opp mål på overordnet nivå, og mål og delmål knyttet til temastrategiene. Norsk jernbaneklubb er bekymret for de økonomiske konsekvensene av bevaringsstrategiene. De advarer mot å spre støtteordninger enda tynnere utover enn de allerede er.

De er også bekymret for bevaring av enkeltobjekter som ikke er en del av et kulturmiljø.

Norsk Seterkultur er generelt positive til forslaget til bevaringsstrategier, og mener det er viktig for en god samfunnsutvikling at kulturmiljøspørsmål og mer overordnede samfunnsspørsmål sees i sammenheng. De mener at bevaringsstrategiene vil kunne løfte fram kulturmiljøaspektet på en bedre måte enn det blir i dag.

Norske kveners forbund – Ruijan kvääniliitto påpeker at kunnskapen om kvensk historie og kultur er så godt som fraværende blant folk generelt og innen forvaltningen, bevaringsstrategiene bør derfor sikre at identifisering, registrering og vern av kvenske kulturminner er basert på korrekt historisk grunnlag og at kompetanse finnes i regional og lokal forvaltning.

Svært mye av den kvenske materielle kulturen ble destruert under andre verdenskrig og gjenreisningen etter krigen har ikke ivaretatt dette. Gjenskaping og rekonstruksjon bør være et virkemiddel der fysiske kulturminner er fullstendig ødelagt. Sammen med rekonstruksjon vil gjenskaping av tradisjonshåndverk være et godt virkemiddel for å vise et helhetlig bilde av den kvenske kulturarven.

Forbundet peker på at man må sikre faglig og økonomisk støtte samt bedre rådgivning til frivillige i bevaringsarbeidet.

Kvenenes bidrag til samfunnsutviklingen på Nordkalotten bør være eget deltema og innsatsområde i strategiene Kystens kulturmiljøer og kulturmiljøer fra landbruksområder og utmark.

Norsk Maritimt Museum oppfatter at strategiene retter seg mot bevaring gjennom bruk av kulturminner, et felt som så langt har vært marginalt innenfor museets virke. Dette skyldes manglende finansiering til utarbeidelse av statusdokumentasjon og forvaltningsplaner for kjente kulturminner. Så lenge grunnlagsarbeidet ikke prioriteres av bevilgende myndigheter er det utfordrende å forme en bærekraftig bruk sammen med andre aktører. Uten kunnskap om kulturminners bæreevne kan man ikke forstå hva som er bærekraftig. Museet peker på at dagens kunnskap om klimaforandringenes påvirkning på kulturmiljøer under vann er for dårlig og bevaringsstrategiene bør speile behovet for økt satsing på forskning omkring dette.

NTNU, faggruppe bygningsvern og transformasjon er positive til mange av poengene fra bevaringsstrategiene, blant annet knyttet til samarbeid, kulturmiljøer som ressurser, nye arbeidsmetoder, økt samordning av virkemiddelbruk mv.

De har samtidig innspill til å fokusere mer på kulturmiljøer som blir uvirksomme etter fraflytting og lignende, kulturmiljøer som rammes av klimaendringer, grønne kulturmiljøer, minoriteters kulturmiljøer, religiøse bygninger, forurensende kulturmiljøer. Utover dette setter de fokus på immateriell kulturarv, tradisjonshåndverk, materialkunnskap og materialforvaltning, i tillegg til håndtering av nye krav til energieffektivisering av eldre bygningsmasse.

NTNU, fakultet for Arkitektur og Design skriver at de er positive til temaene som er foreslått, og ser fram til å bli inkludert i utviklingen av strategien når det kommer til kunnskap og kompetanse som trengs for å nå de nye bevaringsmålene, og de nye modellene for tverrfaglig samarbeid.

NTNU Vitenskapsmuseet ser målsettingen om bærekraftig bevaring av kulturarven som god, men mener arkeologien er nedprioritert både i forslag til strategier og i arbeidsprosessen fram mot dem. Tidligere høringsuttalelser fra forvaltningsmuseene er i liten grad tatt hensyn til. Arkeologi lar seg innlemme i de fleste tema, men mest som et haleheng, særlig gjelder dette før-reformatriske kulturminner under bakken eller under vann. Museet stiller spørsmål om nedprioritering er en bevisst strategi fordi disse kulturminnene omfattes av sterkt lovvern. Tankegodset i høringsdokumentet kan føre til instrumentalisering eller generalisering av kulturminner og kulturmiljø mens det er stor ulikhet i hvordan kulturminner fra ulike perioder og av ulik art kan brukes og oppleves. Spor i bakken som er unike vitnesbyrd med stor tidsdybde kan ikke settes i samme kategori som bygninger som ressurs i samfunnsutviklingen. Bevaringsstrategiene legger opp til tung slagside mot bygningsvernet og vil dermed ikke oppfylle målet om å ta vare på mangfold og redusere tap og skade i Meld. St. 16.

Vitenskapsmuseet er også kritiske til prosessen der bevaringsstrategiene skal avløse de tidligere bevaringsprogrammene; hvorfor venter man ikke på evalueringen av programmene før man velger tema for de nye bevaringsstrategiene. Hva slags betydning har evalueringen når den kommer først i etterkant?

De påpeker at temaene sies å legge til grunn organisering etter lange tidslinjer, men i realiteten fremstår helt motsatt i høringsdokumentet, med overveldende søkelys på korte tidslinjer, nyere tids kulturminner og -miljøer. Temaområdene er brede og altinkluderende, man kan finne plass til det meste i dem, men uten tilstrekkelig spissing og konkretisering, noe automatisk fredete kulturminner særlig lider under.

Næs Jernverksmuseum er kritiske til at bevaringsprogram for tekniske og industrielle kulturminner forsvinner. Det har gitt et nasjonalt overblikk med strenge prioriteringer. Med regionreformen mistet man det nasjonale overblikket og de frykter at den nye bevaringsstrategien vil svekke den strenge prioriteringen. De frykter reduserte økonomiske rammer for de 15 prioriterte anleggene i dagens bevaringsprogram.

Hver av de seks foreslåtte strategiene fremstår som ganske generelle og omfattende. Generelt fremstår bevaringsstrategiene som lite forpliktende.

Referansegruppa til prosjektet for bevaringsstrategier beskriver at strategiene begynner å ta form, at dokumentet med temaer har en god struktur, og at det har et godt språk. Temavalgene virker gjennomtenkt og dekker viktige områder. Hensynet til kunnskapsbygging kan komme mer tydelig fram, og burde vært nevnt i tilknytning til alle temaene. Flere i referansegruppa mener at temaene som foreslås har en slagside mot bygningsvern, og stiller spørsmål om arkeologien blir håndtert godt nok. Spesielt trekkes bergkunst fram som lite synlig. Det påpekes at arkeologi-perspektivene bør dekkes bedre, enten som en egen bevaringsstrategi, eller at det kommer tydeligere fram på andre måter. Gruppa peker også på at temaene er brede, og stiller spørsmål om det burde vært en tydeligere prioritering. Sammenhengen mellom naturvern og kulturvern spilles inn som viktig, i tillegg til koblingen mellom materielle og immaterielle verdier. Det spilles også inn at de bevegelige kulturminnene burde få en tydelig plass i strategiene. Og at det er en sammenheng mellom tradisjonshåndverk, virkeskvalitet og sirkulærøkonomi som kan passe inn i strategiene *sirkulærøkonomi og ombruk og landbruk og utmark*.

Rogaland fylkeskommune har avgitt foreløpig høringsuttalelse, eventuelle justeringer eller tillegg som måtte framkomme i fylkesutvalgets behandling, blir ettersendt. Rogaland fylkeskommune merker seg at de nasjonale bevaringsstrategiene og den regionale kulturmiljøplanen tar opp mye av de samme utfordringene og mulighetene innenfor fagfeltet og at dette gir et godt grunnlag for samordning.

Høringsdokumentet gir et inntrykk av at flere er skrevet med tanke på bygningsvern og stående bygninger heller enn arkeologiske og marinarkeologiske kulturmiljøer. Ulike deltema som fremhever kulturmiljø fra både arkeologiske og nyere tids perioder kan bøte på dette.

Rogaland fylkeskommune viser til at de har hatt positiv effekt av bevaringsprogrammene og ser fram til evalueringen av disse. Fylkeskommunen viser særlig til betydningen av BARK og BERG som har muliggjort bredt samarbeid og oppbygging av god faglig kompetanse i Arkeologisk museum, UIS.

Fylkeskommunen etterlyser mer om hvordan strategiene skal iverksettes. Det er behov for en klargjøring av rollefordelingen i kulturmiljøforvaltningen, særlig forholdet mellom lovpålagte oppgaver knyttet til forvaltning av plan- og bygningsloven og kulturminneloven, og det som kan tolkes som en dreining mot mer utadrettet virksomhet som formidling og verdiskaping. Satsinger for å øke kunnskap og kompetanse blant eiere og brukere av ulike kulturmiljøer vil kreve at kulturmiljøforvaltningen omfordeler sine ressurser til mer aktiv veiledning og informasjon til lokalt forvaltningsnivå, eiere og brukere og andre relevante aktører. Fylkeskommunen oppfordrer til å

trekke frem økt tilgjengelighet og universell utforming som mulige innsatsområder innunder de foreslåtte temaene.

Fylkeskommunen etterlyser en oversikt over aktuelle sektorvirkemidler. For å oppnå gode og effektive resultater, bør det være positive virkemidler knyttet til alle strategiene. Samordnet virkemiddelbruk er et gjennomgående tema i arbeidet med bevaringsstrategier, men det må være handlingsrom for å arbeide med egne fornuftige sektortiltak og prosjekter. Det er viktig at kulturmiljøforvaltningen har mulighet til å bidra med egne økonomiske tilskudd for å balansere innsatsen fra ulike sektorer der det er hensiktsmessig.

Røros kommune etterlyser inkludering av arbeidet med verdensarven i bevaringsstrategiarbeidet.

Salten veteranbåtlag støtter de opp om den prioriterte rekkefølgen og fasene for å utarbeide og iverksette strategiene.

Sametinget er delvis positive til bevaringsstrategiene. Men de mener det ikke er samsvar mellom det at temaene skal være uavhengige av både type kulturminne og periode og hvordan flere av strategiene er bygd opp - som for eksempel kystens kulturmiljøer og kulturmiljøer i byer og tettsteder - som er knyttet til spesifikke kulturmiljø. Flere temaer beskriver innholdet svært konkret og dette kan virke unødig førende for kommende prosess.

De mener at det mangler en tydelig sammenheng mellom rammeverket og innholdet i høringsdokumentet. Sammenhengen mellom de fastsatte rammene og beskrivelsen av temaene kunne vært klarere. Dette kommer særlig fram når det gjelder komponenter. Selv om rammeverket lister opp en rekke parametere kommer det ikke klart fram hvilke av disse som er komponenter og som skal være en del av bevaringsstrategiene. For å sikre måloppnåelse og mulighet for å sammenligne resultatene mellom ulike tema og deltema er det viktig å ha et sett av like kriterier.

Sametinget mener beskrivelsen at temaene ofte favner videre enn temanavnet skulle tilsa. Det bør gjøres en vurdering om det skal gjøres endringer slik at det blir bedre samsvar mellom tematittel og innhold.

Sametinget mener det er problematisk at det listes opp deltemaer i dokumentet. Deltemaene som nevnes er lite gjennomtenkt, tilfeldig valgt, og med svært ulikt detaljeringsnivå under de ulike temaene. Når det nevnes deltema i høringsdokumentet kan det påvirke videre valg og det skaper en forventning om at dette i neste fase blir et reelt deltema.

Sametinget mener særlig de arkeologiske kulturminnene må nevnes tydeligere i innholdsbeskrivelsen av tema. Beskrivelsene knyttes mye opp til bygningsvern, og det må arbeides med å utvide innholdet for å innfri forutsetningene i rammeverket.

Alle temaer/deltemaer/innsatsområder må inkludere urfolks- og minoritetsperspektiv.

De mener at forskning og utvikling og formidling bør være egne områder med eget fokus innenfor alle tema. Forvaltningen er avhengig av mer kunnskap.

De mener sirkulærøkonomi og ombruk ikke er egnet for en egen strategi, men at temaet bør inngå i alle delstrategier.

Setesdal bygningsvernssenter stiller seg bak høringsuttalelsen til Norges museumsforbund, og vil presiserer at det er vesentlig at bevaringsstrategiene ikke bidrar til å skape et skille mellom by og land når det kommer til prioriteringer av bevilgninger.

Statens vegvesen ser positivt på forslaget til bevaringsstrategier, har konkrete innspill til temaene og ser fram til samarbeid om dette. Det bemerkes at økonomiske konsekvenser ikke er vurdert.

Statsbygg mener man må unngå at strategiene forstås som kulturmiljøtyper som skal prioriteres for nye fredninger. Det bør tydeliggjøres at strategiene er en annen type innsats enn fredning for å styrke bevaringen av kulturminner.

Kobling til kunnskapsgrunnlaget bør bli tydeligere. RA vet allerede mye om behov, muligheter og begrensninger for vernearbeidet i årene fremover. Statsbygg mener i tråd med samme logikk at det bør gjøres tydeligere at strategiene skal strukturere og peke mot matnyttig innsats og samordnet virkemiddelbruk.

Sveio kommune gir felles høringsinnspill fra de åtte Sunnhordlandskommunene (KIK Sunnhordland). De er positive til de seks foreslåtte temaene, som de mener favner bredt. Flere av områdene som omtales har tradisjonelt stått svakt i kulturmiljøvernet og har behov for en styrking. De opplever vektingen mellom mangfoldet av kulturmiljø og prioritering av tema som god, og trekker særlig frem at temaene er åpne nok til også å fange opp nyere tids kulturminner. Disse har et generelt svakere vern og har behov for sikring gjennom økonomiske og andre virkemidler knyttet til kommunal forvaltning. Kommunen er særlig positiv til at kystens kulturmiljø og sirkulærøkonomi og ombruk er foreslått igangsatt først. KIK Sunnhordland har flere prosjekter som passer inn i bevaringsstrategiene. Kommunenes behov for virkemidler blir vektlagt. Mange kulturmiljø har svakt juridisk vern, og mange kommuner mangler både kapasitet, kompetanse og økonomi til å følge opp eget ansvar. KIK Sunnhordland ber derfor om at Riksantikvarens KIK-prosjekt følges opp med kraftfulle virkemidler overfor kommunene, knyttet til sterkere juridisk vern, styrket rådgivningsfunksjon i regional kulturmiljøforvaltning, kommunale tilskuddsmidler og ansvarliggjøring av kommunene. Kommunenes satsing på gjenbruk av sjøhus er et verdiskapingsprosjekt fra våren 23.

Troms og Finnmark fylkeskommune støtter arbeidet med å utarbeide bevaringsstrategier, og vil delta aktivt i den videre prosessen med å velge ut temaer, deltemaer og innsatsområder. Samtidig påpeker de i sitt saksframlegg at det har vært utfordrende å svare på høringen, og begrunner dette med at det har vært vanskelig å finne riktig detaljeringsnivå, hvor mange deltemaer som skal prioriteres med mer. De mener at de foreslåtte bevaringsstrategiene er omtrent ubegrensede i bredde og tidsdybde, og at det er viktig å komme fram til gode deltemaer. De oppfordrer til å lære av pilotprosjekter og pilot-temaer for at arbeidet framover skal bli mer oversiktlig. Prioriteringer vil variere med behov for bevaringstiltak, og det kreves en større oversikt over tilstand og trusselbilde. De oppfordrer derfor til å utarbeide en plan for identifisering av hvilke typer objekter, bygninger og anlegg som skal tas vare på.

Når det gjelder arkeologiske kulturminner mener fylkeskommunen at disse bør få en større plass i bevaringsstrategiene. De trekker spesielt fram bergkunst i denne sammenhengen, og ønsker en ordning tilsvarende bevaringsprogrammet for bergkunst. De viser også til at verdensarven bør være synlig i bevaringsstrategiene. Det påpekes også at kulturmiljøene og historiene fra de nordlige landsdelene må få den plassen de fortjener i bevaringsstrategiene.

Videre skriver Troms og Finnmark fylkeskommune at det er avgjørende at det følger ressurser med bevaringsstrategiene, og at dette bør bevilges fra sentralt hold. Samtidig peker de på at det er viktig at bevaringsprogrammene BARK og BERG videreføres som tilskuddsordninger, og at verdiskapingsprogrammet videreføres, gjerne som overgripende tilskuddsordning for alle bevaringsstrategiene.

De mener at bevaringsstrategi nr. 1, 3, 5 og 6 med respektive deltemaer er godt egnet til å svare på utfordringer innen bygningsvern. Samtidig trekker de fram utfordringer knyttet til regelverk som kan gjøre det vanskelig å ta bygninger i bruk.

Samtidig peker de på at det er utfordrende å få de eldste kulturminnene til å passe inn under hovedtemaene, da disse er knyttet opp til hvordan dagens samfunn er organisert. De spiller også inn at det er viktig å synliggjøre forskjellig etnisk tilhørighet og minoritetsgrupper i bevaringsstrategiene der det er relevant. Det samme gjelder kvinners kulturhistorie og kulturarv.

Trøndelag fylkeskommune synes det er positivt at arbeidet med bevaringsstrategier har kommet så langt, men bemerker at det må jobbes med språk og definering av begreper for å gjøre innholdet lettere tilgjengelig med tanke på mangfoldet av aktører som skal involveres.

Strategiene er svært overordnede, og fylkeskommunen er usikre på hvordan målene skal nås og hvordan arbeidet skal gjennomføres i praksis. Det er positivt med tilknytningen til samfunnsutviklerrollen, men viktig å sikre sosialt, etnisk og næringsmessig bredde. Hvordan sikre bredde innenfor hver strategi? kan deltema gå på tvers av strategiene? Fylkeskommunen ser ikke tydelig hvordan arbeidet er tenkt iverksatt i utføringsfasen.

Fylkeskommunen stiller spørsmål om det er hensiktsmessig å etablere nye strategier før den nye loven er på plass og stiller også spørsmålet om det hadde vært bedre å evaluere de eksisterende bevaringsprogrammene før oppstart av pilotene. Hvordan ivaretar man det som møysommelig er bygd opp gjennom bevaringsprogrammene i overgangen til ny måte å jobbe på?

Fylkeskommune ser en tendens i høringsdokumentet at førreformatoriske kulturmiljø og arkeologi kommer som et tillegg og i liten grad er problematisert og innarbeidet i teksten. Fylket framhever at det kan være en fare for at førreformatoriske kulturmiljø og arkeologi forsvinner ut av fokus og er underkommunisert til fordel for bygg og anlegg. Bevaringsstrategiene konkretiserer i liten grad immateriell kulturarv. Fylkeskommunen savner en rekke temaer, men viser samtidig til at det som er nevnt i høringsdokumentet må oppfattes som eksempler. Fylkeskommunen legger også til grunn at deltemaene skal ta hensyn til hva den enkelte fylkeskommune er opptatt av i sin region, og at de har stor grad av påvirkning på valg av deltema. Fylkeskommunen venter spent på hvordan Riksantikvaren har tenkt å involvere fylkeskommunene i fortsettelsen. De viser til medvirkningsopplegget for KF-2020 som et godt eksempel på medvirkning.

Universitetsmuseet i Bergen mener bevaringsstrategiene er en viktig reorientering og fornying i forhold til de eldre bevaringsprogrammene og for å nå de nye målene i Meld. St. 16, men finner høringsprosessen med en innspillrunde og hele tre høringer oppstykket. Høringsrunden på tematikk er vanskelig så lenge programmenes struktur ikke er bestemt. Sistnevnte ville gjort høringen mer konsis og målrettet og innspillene mer treffsikre.

Prosessen for utvelgelse, utarbeidelse og iverksetting mangler konkrete strategier for kartlegging og miljøovervåking for å sikre helhetlig kunnskap om utsatte kulturminner og kulturmiljø. Dette gjør bevaringsstrategiene diffuse og det er utfordrende å se operasjonaliseringen av dem i forhold til tap og trusselsituasjonen.

Museet ser det som positivt at flere tema vektlegger lange tidslinjer, men ser ikke hvordan dette følges opp for den eldste historien. Arkeologi er et av de største fagområdene i miljøforvaltningen og i museal og utadrettet virksomhet og det er derfor overraskende at kompetanseområdet ikke eksplisitt nevnes i dokumentet. Å benytte tematikkene nasjonalt med stor natur- og kulturhistorisk variasjon kan bli utfordrende i praksis. Særlig for områder med lite kunnskap om store deler av den eldste kulturhistorien, f.eks. på ytterkysten og i høyfjellet med tilhørende trusselbilde og fare for

kunnskapstap. Det er utfordrende å se hvordan bevaringsstrategiene vil se ut og bli gjennomført i praksis.

Museet savner vektlegging av kunnskapsproduksjon og forankring i forskningsbaserte miljøer, med fare for at tematikken kan bli statisk, lite målrettet og uten kontinuitet fra tidligere bevaringsprogram. Et erfaringsbasert og langsiktig kunnskapsperspektiv bør være en grunnstein i strategiene. To vellykkede bevaringsprogram (BARK og BERG) går en usikker framtid i møte og restrukturering etter den nye malen vil medføre en klar svekking av bevaringsbetingelsene. Disse bør videreføres som egne tilskuddsordninger. Det er fullt mulig å operere med både programmer og strategier, noe som ville sikre en robust overgang til nytt system, uten å risikere tap av kunnskap og erfaringer det har tatt lang tid å bygge opp.

Det fremheves i dokumentet at alle aktører innen deltemaene har et samlet, likeverdig ansvar for måloppnåelse. Dette mener museet kan medføre uklar ansvarsfordeling og vil kunne vanskeliggjøre gjennomføring og rapportering.

Vardø kommune peker på at behovet for bevaring av kulturminner er størst i områder med negativ demografisk utvikling. Her er færrest ressurser - økonomisk, kulturelt, sosialt og menneskelig. Dette gjelder særlig små kystsamfunn. På slike steder er potensialet for å bruke kulturmiljøer i en bærekraftig samfunnsutvikling derfor stort.

Strategiene bør legge vekt på helhetlig og koordinert ansvar og innsats mellom etater. Bevaringsstrategiene kan være et etterlengtet initiativ for å sette kulturminnearbeidet inn i en helhet, med en kunnskapsbasert og profesjonell plan og koordinert lokal og regional innsats som gir viktige bidrag til nærings- og stedsutvikling. Vardø trenger en slik samordnet innsats – et nasjonalt prosjekt - for å ta vare på de verdifulle kulturminnene og kulturmiljøene fra byens lange og rike historie. Kommunen er innstilt på å være med i fremtidige bevaringsstrategier.

Vefsn kommune trekker fram sine erfaringer med spenningsforholdet mellom vekst og vern i sitt lokalmiljø, og at det oppleves som problematisk å få til vekst ved bruk av kulturminner. De ønsker derfor en bevisstgjøring av de verdier og det potensialet som ligger i kulturminner og -miljøer for å fremme vekst og videreutvikling av lokalsamfunn på en bærekraftig måte.

Kommunen mener at forslaget til bevaringsstrategier totalt sett ser ut til å dekke Vefsn kommunes bredde og tidsdybde. De er spesielt opptatt av strategier som tar hensyn til kommuners og byers ulike grunnlag for og forutsetninger for et godt kulturminnevern.

Verneforeningen Gamle Drøbak (VGB) støtter valg av temaer. De foreslår å omrokere på prioriteringen av temaene, de har forslag til to nye temaer og de kommenterer på fem av de foreslåtte temaene.

VGB argumenterer for å sette bevaringsstrategi for kulturmiljøer i byer og steder helt først slik at denne utarbeides i 2023 og starter opp i 2024. Dette begrunnes med at byer er utsatt for et enormt utbyggingspress og at dette går på bekostning av kulturminner og kulturmiljøer.

Vest-Agder-museet IKS støtter Ras prioritering av de to første strategiene. Kommenterer at de foreslåtte strategiene er svært åpne og «altomfattende». Det er på den ene siden positivt, da det kan bidra til å sikre en bredde i typer kulturmiljøer. På de andre siden kan et så åpent utgangspunkt gi utfordringer knyttet til en spisset prioritering og etablere et virkemiddelapparat som gjør at de nye strategiene blir reelle satsinger.

Museet foreslår at forslag til deltemaer bør representere et mangfold ikke bare tematisk og historisk, men også etnisk og sosiokulturelt.

Museet vil understreke betydning av at tilskuddsordningene knyttet til FDV (både lønn og driftsmidler) til de teknisk-industrielle anleggene videreføres og styrkes, slik at den håndbårne kompetansen som er bygd opp gjennom mange år bevares og de midlene Riksantikvaren og andre har lagt ned gjennom flere år med istandsettingsprosjekter ikke forringes gjennom nytt forfall. Dette vil også være i tråd med Stortingsmelding 23 (2020-2021) «Musea i samfunnet – Tillit, ting, tid»: «Regjeringa vil sikra at flytande fartøy, tekniske og industrielle kulturminne og museumsjarnbanar, har føreseielege økonomiske rammer til drift, vedlikehald og formidling».

Museet viser også til Museumsforbundets høringsvar.

Vestfold og Telemark fylkeskommune ser på arbeidet med bevaringsstrategier som svært positivt, og ønsker å være en samarbeidspart og mulig pilotfylke for flere av temaene. De vil også minne om at det er viktig å gi befolkningen kunnskap om kulturminner og kulturmiljø. Samtidig er fylkeskommunen opptatt av at økonomiske virkemidler som har vært knyttet til bevaringsprogrammene ikke svekkes, men kobles til bevaringsstrategiene og fortsette som rene tilskuddsordninger.

Fylkeskommunen peker på at perioden 1500-1600- tallet inneholder mange glemte historier, og at denne perioden kan ligge i skjæringspunktet mellom arkeologi og nyere tid. Fylkeskommunen foreslår *tidsdybde* som eget tema, og argumenterer med at det vil sikre tidsdybde i flere av temaene.

Vestland fylkeskommune skriver at de tematiske er svært åpne og vil favne om et stort mangfold av kulturminner. Hvorvidt en vil lykkes med dette er imidlertid avhengig av valg og utforming av deltema. I den sammenheng peker de på en utfordring som er knyttet til strategienes bredde; enkelte kulturmiljø og/eller deltema vil kunne bli omfattet av flere strategier. De etterspør derfor en avklaring fra Riksantikvaren på hvordan dette skal løses, for å sikre at kulturminner som omfattes av flere strategier blir tatt vare på. På den andre siden er det deltema/kulturminner, som f.eks. immateriell kulturarv og sirkulær økonomi, som vil være aktuell innenfor *alle* strategiene. Sammen med valg av deltema, er tilstrekkelig med ressurser til å følge opp strategiene, både regional og lokalt, vesentlig med tanke på måloppnåelse. Det er viktig at Riksantikvaren viderefører eksisterende tilskuddsordninger eller oppretter nye knyttet til innsatsområdene innenfor de ulike strategiene. Utviklingsplan for Vestland 2020-2024 (Regional planstrategi) bygger på FNs bærekraftsmål og har en rekke mål som sammenfaller med målene i bevaringsstrategiene.

Viken fylkeskommune konstaterer at det fire år etter stortingsmeldingen fremdeles er mange ubesvarte spørsmål omkring bevaringsstrategiene. Fylkeskommunen framhever viktigheten av videreføring av statens ansvar for nasjonale kulturmiljøverdier. Det er uheldig at det ikke er avklaring på framtida for bevaringsprogrammene og de statlige tilskuddsordningene. Regionalforvaltningen har behov for forutsigbare rammer for kulturmiljøforvaltningens arbeid.

Viken fylkeskommune peker på at det er mye bra i det å jobbe med strategiene i retning av en mer prosjektbasert arbeidsform, men vi må ikke ta oppmerksomhet og ressurser vekk fra de omfattende forvaltningsoppgavene som særlig fylkeskommunene har ansvaret for.

Viken fylkeskommune ser ikke store tematiske mangler i forslaget til bevaringsstrategien, de framstår snarere som om de omfatter alt i motsetning til bevaringsprogrammene spesifikke og relativt klart avgrensede innsatsområder. Det framkommer imidlertid ikke om strategiene er ment som et utvalg temaer der det er behov for ny arbeidsmetodikk mv eller om de skal være en generell overbygning for alt hva kulturmiljøforvaltningen gjør. Det er heller ikke angitt noen tidshorisont for strategiene, om de skal fornyes eller rulleres. I det videre arbeidet er det behov for gode prioriteringer og

klarlegging av virkemiddelbruk, samt behov for å se deltemaer på tvers, blant annet materialkunnskap og immateriell kulturarv.

Viken fylkeskommune viser til at de arkeologiske kulturminnene og sporene etter vår forhistorie framstår som lite integrert i bevaringstemaene. Det er behov for å tydeliggjøre arkeologiens rolle og det bør vurderes om det skal være en egen strategi for dette store fagfeltet. Krigs- og forsvarshistorien inngår ikke i noen av temaene, feltet bør klargjøres. Fartøyvernet bør også komme tydeligere fram, eventuelt at det vurderes en egen strategi for bevegelige kulturminner.

Viken fylkeskommune mener at den videre detaljering i deltemaer og innsatsområder fort kan bli komplisert og byråkratiserende og ser behov for en vurdering av om grepet med bevaringsstrategier grunnleggende sett er egnet til å nå de nasjonale kulturmiljømålene.

I de enkelte strategiene skal det utarbeides helhetlige oversikter for relevante kulturmiljøkategorier og temaer. Dette er et omfattende arbeid, hvordan skal dette finansieres? Høringen gir anvisning på rekke koblinger og mulig aktørsamarbeid. Det er viktig å angi ansvar for måloppnåelsen på de ulike nivåene og temaene, det er viktig å tydeliggjøre hvem som har de nødvendige virkemidlene som kan sikre deltakelse, gjennomføring og måloppnåelse.

Øygarden kommune er positive til de seks foreslåtte temaene, og vurderer at disse kan bidra til å oppfylle de nasjonale målene om bærekraft, mangfold og engasjement. De trekker frem bevaringsstrategi for sirkulærøkonomi og ombruk og bevaringsstrategi for fellesskapenes kulturmiljø som nyskapende og aktuelle. Kulturminner og kulturmiljø knyttet til krig, okkupasjon, undertrykking og annen militær aktivitet synes de det er vanskeligere å plassere innenfor de foreslåtte temaene. Bevaringen av den immaterielle kulturarven er tett integrert med bevaring av fysiske kulturmiljø og kunne med fordel kommet tydeligere frem i strategiene.

Innspill til temaene

Bevaringsstrategi for kulturmiljøers bidrag til sirkulærøkonomi og ombruk

Agder fylkeskommune framhever at strategien er svært aktuell og relevant, også i samspill med noen av de andre temaene (by, industri). Fylkeskommunen ser en økning i antall henvendelser som gjelder både kjente, aksepterte løsninger og nye løsninger om energiøkonomisering, og som det er behov for kompetanseøkning på. Fylkeskommunen ønsker å få belyst miljøgevinsten ved tradisjonell ressursbruk - bruk av lokalt håndverk og lokal produksjon av materialer. Bruk og ombruk av eksisterende bygningsmasse henger tett sammen med tilgang på håndverkere. God håndverkskompetanse er en mangelvare og det er en utfordring å opprettholde viktige tradisjonshåndverk som kan sikre at vi tar vare på våre kulturmiljø.

Den Norske Turistforening (DNT) støtter forslaget om en bevaringsstrategi for dette temaet, som et bidrag til å møte klimautfordringene.

Forsvarsbygg fremhever betydningen av samarbeid med store offentlige aktører / statlige eiere i utviklingen av denne strategien. Staten er en stor eiendomsforvalter, ofte med bygninger med store volum. Økt gjenbruk og transformasjon mv innenfor statlig sektor vil kunne utgjøre et vesentlig bidrag til sirkulærøkonomi og ombruk. De minner også om at flere av de statlige etatene har innarbeidet bærekraftsmål i sine strategier, og en samordning med kulturmiljøforvaltningen vil være positivt for å realisere målene.

Fortidsminneforeningen, hovedforeningen mener forslaget er godt. Begrunnelsen og beskrivelse er dekkende og treffende for utfordringene på feltet. Forslagene til deltema kan videreføres.

Fortidsminneforeningen Aust-Agder lokallag er særlig opptatt av utbyggingspresset i strandsonen og i LNF-områder. De påpeker at det i kommunene Risør, Tvedestrand, Arendal, Grimstad og Lillesand i perioden 2015 til 2022 ble gitt i snitt totalt 44.2 dispensasjoner til nye bygninger i LNF-områder utenfor 100-metersbeltet i kommunene. I samme periode ble det i kommunene i snitt gitt totalt 23.8 dispensasjoner til nye bygninger i LNF-områder innenfor 100-metersbeltet i kommunene. For områder med bevaringsstatus etter pbl. ble det innvilget i kommunene i snitt 13.2 dispensasjoner fra gjeldene bestemmelser. De etterlyser et systematisert kunnskapsgrunnlag hva gjelder kommunaløkonomiske effekter av fritidsboligbygging.

Fortidsminneforeningen Valdres lokallag støtter forslaget. For å forankre temaet i flere sektorer og fagfelt, må en samarbeide med mange. Kommunene har en nøkkelrolle.

Kulturvernforbundet mener denne strategien er svært viktig, men spør om den kun skal fokusere på bygninger og ikke kulturmiljø i bredere perspektiv? De mener også at fokuset i strategien utelukker bruk av andre typer kulturminner, f.eks. fyr som ligger avsidesliggende til.

Museumssenteret Hordaland (MUHO) trekker frem regionale «byggningsvernkonsulenter» som viktige rådgivere innen bygningsvern, restaurering og bevaring. Dette er etter deres vurdering et konkret bidra til sirkulærøkonomi og ombruk, og er et område som bør styrkes. Her kan museene ha en sentral rolle, men det er behov for forutsigbare økonomiske rammer og retningslinjer. Dokumentasjon sikrer kildeverdi og kunnskap om bygninger i tilfeller hvor de går tapt. God dokumentasjon er viktig, også i forbindelse med riving og ombruk. Dette gjør det nødvendig med prioritering av digital dokumentasjon samt lagring.

Murbyen Oslo mener bygningsvernssenterne er naturlige samarbeidspartnere og at tilskudd til disse er et nødvendig virkemiddel innenfor denne bevaringsstrategien.

Museene i Sør-Trøndelag (MiST) er overrasket over at denne strategien avgrenses kun til bygninger. De påpeker at det er viktig at også de fysiske uttrykkene som selve byggene representerer inngår i en sammenheng – et bredere kulturmiljø – og i et landskap.

Museum Vest mener det er viktig å lage en bevaringsstrategi for dette temaet, men tilrår å inkludere andre, store naturmiljøutfordringer – først og fremst naturtap – i tillegg til klimakrisen. Ombruk av bygninger og materialer bidrar til bærekraftig arealdisponering og til å redusere tap av naturarealer. Tiltak for grønn energi kan sette kulturmiljøer under press. Det er en utfordring som med fordel kan tas inn i strategien.

NAL, Norske arkitekters landsforbund trekker fram at man gjennom denne strategien må finne svar på hvordan de stadig strengere energikravene til bygg skal håndteres i byggforvaltningen. For å oppfylle kravene i TEK blir det gjennomført tiltak som truer kulturminneverdien i bevaringsverdige bygg mer enn nødvendig. Det bør undersøkes i hvilken grad TEK fremmer eller hemmer sirkulærøkonomi og ombruk og hvordan TEK kan tilpasses for å bedre ivareta kulturminneverdier. Det bør vurderes å utarbeide en egen TEK for rehabilitering, som kan tilrettelegge for prosjektering og gjennomføring av ombrukstiltak.

Bevaringsstrategien må gi svar på hvordan Riksantikvaren vil håndtere kravene som foreslås av EU i det nye bygningsenergidirektivet. Bevaringsstrategien bør også undersøke hva kulturminner tåler av nye tekniske installasjoner og utbedringer av bygningsdeler, spesielt der det er ønske om å etablere nye funksjoner i eksisterende bygg. Videre bør det arbeides med holdninger for å utvikle en praksis involverer slike avveininger i prosjekter hvor det er relevant.

Norges Geologiske Undersøkelse (NGU) trekker frem at naturstein har svært høy ombruksverdi, fra murstein og brostein til takskifer. De mener at ombruk som historiske dokumentasjon er en viktig del av bygningenes historie og er et kommuniserbare eksempler på at gjenvinning er et historisk begrep. Bevaringsstrategien bør derfor være bevisst på å dokumentere, formidle og vise frem ombruk av stein i historiske bygninger. Digitalisering, GIS- og BIM-systemer gir nye og andre muligheter her og kan danne grunnlaget for en bevaringsstrategi der bevissthet rundt materialene er sentral. De trekker også frem at naturstein, i tillegg til å være et viktig historisk materiale, også er verdifullt, da mange benyttede materialer er vanskelig å oppdrive i dag på grunn av at steinbrudd er nedlagte eller utilgjengelige. En god bevaringsstrategi vil eksempelvis være å reservere overskuddet av steinmateriale ved restaurering av en historisk bygning, til andre bygninger av samme materiale.

NIKU etterlyser forskningsbasert kunnskapsoppbygging og forskningsmiljøene som samarbeidspartnere i beskrivelsen av dette temaet, særlig fordi det er formulert som en utfordring og et problem som skal løses. Deltemaene ser fornuftige ut. Andre moment er bruk og tilpassing av solceller på historiske bygg, inn klima i bærekrafts- og bevaringsperspektiv etc.

Norsk seterkultur støtter at denne strategien prioriteres. Dette begrunnes med at temaet er høyaktuelt, og at det trengs forankring i flere sektorer og fagområder for å lykkes. De er også opptatt av at private, offentlige og frivillige virksomheter må jobbe sammen for å få til dette.

NTNU, faggruppe bygningsvern og transformasjon mener gjenbruk, sirkulærøkonomi og ombruk bør følge hver enkelt tematisk bevaringsstrategi, og ikke være en egen strategi.

Referansegruppa til prosjektet for bevaringsstrategier er positive til denne strategien, men påpeker at dette temaet i tillegg kan inngå i hver av de andre temaene.

Rogaland fylkeskommune konstaterer at denne bevaringsstrategien er i tråd med kulturmiljøplanens mål om å legge til rette for gjenbruk, videre bruk og klimatiltak på eldre bygg gjennom veiledning og informasjon røk. Fylkeskommunen peker blant annet på behov for enkle grep for modernisering og utbedringer knyttet til universell utforming og til økonomiske incentiver som anerkjenner innsats og investeringer i eldre bygg.

Salten Veteranbåtlag peker på at det er en tydelig sammenheng mellom denne bevaringsstrategien og *bevaringsstrategi for kystens kulturmiljøer*.

Sametinget mener sirkulærøkonomi og ombruk bør bli komponenter i alle strategiene. Dersom temaet skal bestå som i dag må den favne mer enn bare bygninger. De foreslår en bevaringsstrategi for bygningsvern, på tvers av geografi, bruk, lokalisering og tidsdybde mm. Dette temaet bør favne sirkulærøkonomi og ombruk, håndverk og kompetansebygging, tradisjonsutøvelse og kompetanseoverføring og må ses i sammenheng med håndverksløftet. I tillegg må temaet ta for seg materialbruk, materialtilgang, skjøtsel av skog for ivaretagelse og fremtidig tilgang på materialer, handlingsoverført kunnskap. Komponenter som sirkulærøkonomi og ombruk må være en del av alle tema i bevaringsstrategien.

De mener deltemaene ikke er gjennomtenkte eller begrunnet. Det mangler beskrivelser som kan underbygge hvorfor de spesifikke deltemaene er nevnt som eksempler.

Setesdal bygningsvernseier spiller inn at klimaendringene og overgangen til fuktigere klimatiske forhold, representerer en stor utfordring, og at dette vil gi endringer i forutsetninger for bevaring av eldre bygg. Dette spilles inn som mulig deltema.

Statens vegvesen legger til grunn at arbeidet med denne strategien vil være nyttig for oppfølging av Nasjonal verneplan for veier, bruer og vegrelaterte kulturminner.

Statsbygg mener tematikken er viktig, men at det er vanskelig å se for seg denne strategien som en strategi for forvaltningen. Det som står, er for en stor del en begrunnelse for hvorfor det er lurt å bevare. De mener strategien bør hete bevaringsstrategi for kulturmiljøforvaltningens bidrag til økt ombruk. Begrepet ombruk bør klargjøres i strategien. Innsats i strategien bør rettes mot situasjoner der ny bruk er nødvendig (bruksendring) eller der nye eiere/nye brukere skal gi kulturminnet en ny livsfase. For at vedlikehold skal skje og vedvare må det også være ønske om og forutsetning for bruk. Aktørene og bruksaspektet er vesentlig. Valg som gir godt vern, må støttes. I det strategiske arbeidet bør det søkes virkemidler som motiverer til å forbli i bygningene fremfor å bygge nytt. Det kan f.eks. være å se på incentiver gjennom husleieordningen og lavere tekniske krav, samt at gjenbruk fremfor nybygg er tema i styringsdialog på høyt politisk nivå.

Trøndelag fylkeskommune arbeider med ulike vinklinger på sirkulærøkonomi og gjenbruk gjennom oppfølging av RPK- regional plan for kulturmiljø og vil gjerne bidra inn i denne strategien.

Vefsn kommune mener alle deltema i denne bevaringsstrategien virker relevant for kulturminneforvaltningen i kommunen. Strategier som kan øke bruksverdien på verneverdige boliger ønskes velkommen. Som innbyggernes nærmeste forvaltningsorgan er det viktig at kommunen kan sikre verneverdiene uten at vernet oppleves som et stort hinder for eier.

Verneforeningen Gamle Drøbak (VGD) støtter valg av temaet. De ønsker tydeligere forbud mot riving, krav til gjenbruk av bygningsdeler og kobling mot kommunens planverktøy. De har forslag til fire deltemaer:

- Verdsettelse av klimagevinst ved forlenget bruk/ombruk av bygninger.
- Økonomiske incentiver/tilskuddsordninger for klimatiltak.

- Hvordan energieffektivisere og ta vare på kulturminneverdiene.
- Gjeldende og kommende krav til energieffektivisering i bygninger.

Vestfold og Telemark fylkeskommune er svært positive at dette temaet foreslås. Det er helt nødvendig å fokusere på rollen eldre bygninger kan spille i det grønne skiftet. Det er en utfordring å nå fram med de gode løsningene, og det er derfor nyttig med veiledere og annen formidling av kunnskap. De foreslår videre å etablere gjenbruksstasjoner for gamle bygningsdeler, som et samarbeid mellom frivilligheten og kommunene. Og en lignende løsning for materialbank med kvalitetsvirke, samt satsing på skogområder med høykvalitets-tømmer. Kunnskap om tradisjonelle teknikker og implementering av dette i skoleverket trekkes også fram.

Vestland fylkeskommune stiller spørsmål ved at sirkulærøkonomi og ombruk er foreslått som egen strategi. Dette er et tema som bør inkluderes som deltema i samtlige av strategiene, også i et tilfelle hvor temaet blir opprettholdt som egen strategi. På denne måten vil forvaltningen kunne spille inn konkret innsatsområder knyttet til utfordringer og løsninger innenfor den enkelte bevaringsstrategien.

Viken fylkeskommune mener at sirkulærøkonomibegrepet bør fange opp kostnader i form av tap av ikke-materielle verdier. Det er også viktig at det man vinner i utslippsreduksjon må ses i forhold til hva utskiftninger og oppgraderinger koster i tap av kulturhistoriske og estetiske verdier. Fylkeskommunen viser til at EU omtaler det estetiske som en del av sirkulærøkonomien. Fylkeskommunen legger også til grunn at det ikke må legges opp til ordninger som forutsetter at alt skal oppgraderes og tilpasses.

Bevaringsstrategi for kystens kulturmiljøer

Agder fylkeskommune mener at det internasjonale perspektivet på kystkultur bør komme klarere fram og viser også til at mange av kystens kulturmiljø har endret seg fra å være sjøfartssamfunn til å dag å være fritidssamfunn.

Den Norske Turistforening (DNT) støtter forslaget om en bevaringsstrategi for dette temaet.

Fiskeridirektoratet peker på de statlige fiskerihavnene som eksempler på kulturmiljøer som trenger en form for bruk for å bli tatt vare på. Dette begrunnes blant annet med funn i en rapport om fiskerihavnene sin verdi gjort i samarbeid mellom Fiskeridirektoratet og tidligere Hordaland fylkeskommune (1999). Kystverket har forvaltningsansvar for fiskerihavnene. Fiskeridirektoratet viser til forslaget om *Bevaringsstrategi for kystens kulturmiljøer* og at denne omfatter fiskerihavnene og knytter dette til mangfoldsmålet fra Meld. St. 16, og hensikten om at kulturmiljø skal bli brukt som ressurs i samfunnsutviklingen

Forbundet KYSTEN poengterer det store frivillige engasjementet for kystkultur. Forbundet er engasjert i deltemaet *naust og sjøhus* og ser fram til arbeidet med det. Forbundet foreslår *små og åpne båter* som deltema og viser til verneplanen fra 2020. Den nordiske klinkbåttradisjonens status som immateriell verdensarv underbygger forslaget. Satsingen på tradisjonsbåtbygging og bruk likeså. Arbeidet med denne gruppen båter oppfyller de tre nasjonale målene på en utmerket måte. Dette deltemaet bør ses i sammenheng med naust og sjøhus.

Havner bør også være et deltema. Forbundet støtter forslaget om dette og argumentasjonen fra Norsk Forening for fartøyvern. Forbundet etterlyser *fartøyvernet* – det bør være en selvfølgelig del av strategien. Forbundet anbefaler også at *fyrene* blir et deltema.

Fortidsminneforeningen, hovedforeningen mener denne strategien svarer på behovet for en satsing på kystkultur. Forslaget rommer bredden av kulturmiljøer (kategori, tid, geografi) og favner både kystkulturen i seg selv og arealbruken den er del av. Naust og sjøhus er viktig deltema pga. den høye tapsprosenten. Klare resultatmål for bevaring bør formuleres som svar på tapssituasjonen. Positivt at materiell og immateriell kulturarv ses i sammenheng. Behov for satsing på tradisjonshåndverk og materialbruk for de mest truede bygningskategoriene, f.eks. naust og sjøhus. For øvrige deltema vises til kystkulturorganisasjonenes innspill.

Fortidsminneforeningen Aust-Agder lokallag ønsker at strategien kan sette fokus på Sørlandskysten i et eget punkt, hvor man synliggjør hvilken verdi det kan ha for regionen om man samlet jobber med å bevare og videreføre den lokale og regionale bygningsarven. Kyststrekningen i gamle Aust-Agder er et attraktivt område (mye takket være kulturmiljøene) og er i dag under stort press fra utbyggingskrefter. De ber om at Sørlandskysten sees i et større perspektiv, som en helhet, ikke kun den ene uthavnen eller byen for seg selv. Derfor bes det om at store deler av kyststrekningen i gamle Aust-Agder fylke blir lagt til i KULA registeret. Her er det listet opp en rekke områder ved navn. De etterlyser bedre håndverkskompetanse, og at det settes krav om det i områder med kulturminneverdier. De ønsker også føringer mht estetikk ved nye byggetiltak. De påpeker videre at for eksempel veiledere for «Planlegging av fritidsbebyggelse» utgitt av Miljøverndepartementet i 2005 ikke er tilpasset sørlandskysten mht fargeanbefalinger, materialbruk og form.

Hvaler kulturvernforening leverer innspill på vegne av seg selv og **Hvaler kommune**. Uttalelsen bygger i stor grad på føringene i Hvaler kommunes Kommunedelplan for kulturminner 2017-2029. Det er særlig kapittel 6 «Kulturarven som ressurs for den lokale samfunnsutviklingen» som trekkes frem. Høringsinnspillet er konsentrert til bevaringsstrategien for kystens kulturminner, og innebærer informasjon om syv ulike relevante prosjekter. Disse er knyttet til følgende tema: Opprettholde gamle båtbyggertradisjoner, utvikle Brottstjø kystkultursenter, sjøen som ferdselsåre, ferdselsåre og tråkk, digital kulturminnesti knyttet til kirkestien på Kirkøy, Ytre Hvaler nasjonalpark, utkikkspunkter, varder, signalmaster, fyr og fyrlykter, samt registrering av stedstypiske bygninger.

Kragerø Kystlag mener at de foreslåtte bevaringsstrategiene dekker mange av de ønskede behovene. Positive til at strategien for kysten kulturmiljø blir en av to pilotprosjekt og mener temaet trenger tverrfaglig innsats fra mange aktører. Ser spesielt et behov for å intensivere arbeidet med bevisstgjøring, deltaking, formidling og målrettede tiltak i kystkulturmiljøene.

Kulturvernforbundet mener sosial bærekraft og økt engasjement bør være et element i strategien, siden mange er engasjert i kystlag, fyr og fartøyvern. Det er en utfordring at strategien skal være ferdig før bevaringsprogrammene er evaluert – det bør være erfaringer å hente fra disse evalueringene. Bevaringsprogram for fartøyvern bør videreføres i strategien, eller det minste være et deltema. Fyr og fyrlykter bør også være et eget deltema. Immateriell kunnskap og videreføring av kompetanse må også omtales. De minner også om skipsfartshistorien.

Kystverket eier fredete kulturminner, for det meste fyr og tilhørende bygninger. De rapporterer om godt samarbeid, samt felles mål for etterbruken av disse kulturminnene. Det er godt etablerte utleieforhold og leietakerne bistår med enklere vedlikeholdsarbeid. Det uttrykkes generelt et ønske om tilgjengeliggjøring av fyrene og formidling av kystkultur. Rammene for dette er relativt gode, men blir vanskelig når det er strenge restriksjoner på grunn av miljøvern hensyn. På bakgrunn av dette ønskes bedre koordinering av miljøvern og kulturvern.

Kystverket skriver videre at de frivillige spiller en stor rolle knyttet til etterbruk, tilgjengeliggjøring og formidling av fyrene og fyr-historien. En langsiktighet i bevaringsstrategien er derfor viktig for å kunne opprettholde engasjement og frivillig innsats. Det meldes også om at fyrene er utsatt for

klimaendringer der de står, og at de ikke kan flyttes til andre steder. Til eksempler på deltema vil Kystverket legge til registrering, dokumentasjon og formidling via digitalisering som sentralt.

Mjøsmuseet mener at de anlegg som kan knyttes til båttrafikk og kommunikasjon på ferskvann må trekkes inn som en del av hovedgruppering under “Kystens kulturmiljøer”. De er engasjert med fredning av det historiske miljøet, anleggene og bygningene knyttet til Lillehammer brygge, og mener at dette er et godt eksempel på et slik miljø med et betydelig tidsspenn og historisk bredde. Liknende anlegg og historier, i større eller mindre format og med ulik utforming, finnes i et stort antall i våre øvrige mange innlandsvassdrag.

Museumssenteret Hordaland (MUHO) foreslår kystlyngheiene som et deltema under kystens kulturmiljøer. Kystlyngheiene er en svært viktig del av kystjordbruket, og Norge har et spesielt ansvar for å ta vare på dette kulturlandskapet.

Museene i Sør-Trøndelag (MiST) viser til at dette også er en prioritet i Museumsmeldingen og det er avgjørende med samordning mellom aktørene på statlig nivå i det videre arbeidet.

De løfter igjen opp betydningen av at handlingsbårne kunnskapsmiljø som i hovedsak er basert på erfaringskunnskap, må inngå i kulturmiljødefinisjonen. De trekker frem klinkbygde båter. Ikke selve båten, men byggingen og bruken av den og anerkjenneviktigheten av kunnskapen og hvor skjør den faktisk er, og på den måten bidrar til å sette den nylig gitte UNESCO- statusen for klinkbygde båter på agendaen. De etterlyser at også havbruksnæringen må inngå i denne bevaringsstrategien. De vektlegger også den samiske båtbyggertradisjonen.

De påpeker at havbruksnæringen må inngå i denne strategien. Næringen er 50 år og dens historie må ivaretas.

Museum Vest gir honnør for fremstillingen av temaet. Kulturminner under vann og krigens kulturminner kan med fordel behandles som egne deltema. Omstilling er et grunnleggende og vesentlig trekk ved kystkulturen og kystens næringer. Kulturminner som viser slik oimstilling, bør tiullegges vekt i strategien. Museet peker på at mange kulturminner har behov for vern gjennom bruk, som sjøbodene museet holder til i. Museet støtter en strategi som legger vekt på de funksjonelle og samfunnsmessige sammenhengene kulturminnene og kulturmiljøene inngikk i, og jobber selv aktivt med det.

Museumsforbundet viser til at kystkultur er prioritert i museumsmeldingen lagt fram våren 2021, noe som bør stimulere berørte departementer og etater til å se ut over egne myndighetsgrenser og samarbeide mer på tvers.

Museene dekket et vidt spekter av kystkulturtemaer. Eksemplene på deltema er relevante, men det er etter Museumsforbundets syn behov for å åpnes opp mot områder som fort kan falle utenfor, blant annet sjøsamiske og kvenske kulturmiljøer, internasjonal skipsfart, skipsbygging og rederidrift, ishus, fiskeforedling. Norsk Oljemuseum har bred erfaring med dokumentasjonsprosjekter av maritim industri.

Museumsforbundet mener museene bør skrives tydeligere inn i strategien og tas med som kompetansepartnere og kunnskapsleverandører. Strategien peker ikke på museene som de kanskje viktigste arenaene for å utøve og videreføre eldre håndverkskunnskaper. Dette er kunnskap som utdanningstilbudene ved NTNU og Fagskolesystemet er helt avhengige av.

Foreslåtte deltema er viktige, men Museumsforbundet savner et større fokus på den immaterielle kunnskapen om bruk av materialer og teknikker som kan bidra til bedre sirkulær bruk av eldre bygg.

I omtalen av landbruk og utmark nedenfor viser Museumsforbundet til betydningen av immateriell kunnskap og utmarksforvaltning for sirkulærøkonomien.

NIKU peker på at omfanget av dette temaet er så stort og sprikende at det er vanskelig å se hva som ikke faller inn. Tidsdybde og geografisk spredning kan ivaretas, og de fleste vil kunne engasjeres. Men deltemaene har helt ulike utfordringer og mulighetsrom, og den videre konkretiseringen og prioriteringen blir helt avgjørende. Kunnskaps- og forskningsstatus for ulike aspekter ved kystkulturen virker ikke like sterk som for andre deler av kulturarvfeltet. Riksantikvaren bør stimulere til mer forskning og kunnskapsoppbygging, spesielt knyttet til aspekter ved kystkulturen som mangler universitetsfag i ryggen, og nevne kunnskapsmiljøene som samarbeidspartnere.

NIKU oppfordrer til at arkeologien blir godt ivarettatt under dette temaet. Marinarkeologi er et opplagt deltema. Skipsgravene er en svært viktig kulturminnetype i kyststrøk. NIKUs arbeid med miljøovervåking har bidratt til å dokumentere at naust og sjøhus er en truet kulturminnetype, og dermed et aktuelt deltema. Konteksten og sammenhengene disse kulturminnene er del av, er viktig, slik forslaget tydelig påpeker. NIKU er også glad for at de klimaskapte bevaringsutfordringene er nevnt. Dette kan kanskje være egne deltema.

Norges metallsøkerforening foreslår at delstrategi «De eldste sporene etter bosetting og virke» utformes i nært samarbeid med NMF.

Norske kveners forbund – Ruijan kvääniliitto foreslår en egen delstrategi for kvensk kulturarv som kan omfatte: Kvenvær; fiskebruk med kaianlegg, fiskehjeller, spill, osv. hvor man kan vise prekaverer av fangst, trankoking, produksjon og bruk av fiskeredskaper, lineegning, båtbygging, båttype, seil- og tauproduksjon, osv.

Tradisjonshåndverk som hus- og båtbygging, smedarbeid, verktøyproduksjon og -bruk, tjære- og trekullproduksjon, takteking, håndarbeid og hushold, osv.

Fiske og fangst; fangstmetoder, konserveringsmetoder, utnyttelse av råvarene (mat, skinn, ull, bein, tran), mm. Frivillighet

Norsk forening for fartøyvern retter sine innspill i hovedsak mot bevaringsstrategi 2. Kystens kulturmiljø, men ser at innspill også kan tas inn i de andre strategiene og RA sitt bevaringsarbeid som helhet. De er opptatt av at det fortsatt må finnes en nasjonal plan og helhetstenking for feltet Fartøyvern (som ikke nevnes som fagdisiplin i bevaringsstrategien) selv etter regionreform, oppgavefordeling og der nye bevaringsstrategiene. De er opptatt av at flåten av flytende kulturminner eller RA sitt ambisjonsnivå ikke blir svekket, og mener at bevaringsstrategien for fartøyvern bør videreføres eller i det minste være et deltema. Videre må Nasjonal verneplan for fartøy videreføres.

De ber om at det i begrunnelse og beskrivelse for bevaringsstrategien for Kystens kulturmiljøer også redegjøres for kulturmiljøer på innsjøer og vann.

De ser RA sine eksempler på deltemaer i kysten kulturmiljøer som gode temaer for bevaring av kystkultur, men savner at fartøyvern som helhet ikke nevnes, både som fagdisiplin og det store frivillige engasjementet.

De ser følgende utfordringer med de foreslåtte deltemaene:

- Kystkulturen er preget av stort frivillig engasjement som det er viktig å tilrettelegge godt for. Uten dette vil kulturmiljøene stå i fare for å forsvinne og dø ut. En måte å gjøre dette på er å fokusere tema og deltema for bevaringsstrategien på det som allerede opptar de frivillige

- De er også opptatt av formidling og at valgte deltema tilrettelegges for vern gjennom bruk. Dette kan være med på verdiskapning samtidig som det er sosialt bærekraftig og åpner for deltakelse, identitets- og stedstilknytning
- I tillegg mener det at sjømannskap og håndverk, er viktige elementer i deltemaer som er med på å opprettholde den immaterielle kulturarven. Tradisjonshåndverk har mange likhetstrekk med både bygningsvern og fartøyvern
- De er glade for at strategien legger opp til mer samarbeid, men savner en tydeligere ansvarsdeling og ressurser inn for nye samarbeidspartnere
- De etterlyser også tydelige og målbare mål for bevaringsstrategien, slik at denne kan bli et godt verktøy for bevaring av kulturmiljø

På bakgrunn av overnevnte punkter foreslår de havnen som naturlig deltema i Kysten kulturmiljø. Havneområde som deltema vil bidra til at et mangfold av kulturminner sette i sammenheng, bidra til aktivitet, engasjement og en plass for de frivillige, skape grobunn for arbeidsplasser og bruk av lokale ressurser, samt gi gode muligheter for annet og større samarbeid

Norsk fyrforening er opptatt av at norske fyr og fyrlykter blir et eget deltema under *Kystens kulturmiljøer*. De påpeker at Kystverket, som eier av de fleste fyrstasjonene ikke ivaretar ansvaret med å vedlikeholde store deler av bygningsmassen på den enkelte fyrstasjon. Det mangler øremerkede midler til vedlikehold og rehabilitering, og grunnet dette er det nå et stort vedlikeholdsetterslep.

Norsk Maritimt Museum påpeker at den teoretiske utviklingen innen flere humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag de senere tiår, i større grad har dreiet mot analyse av hav og sjøområder som sosiale konstruksjoner. Dette er lite reflektert i innretning av temaet. Vi er nå inne i FNs havforskningstiår der internasjonal forskning og forvaltning retter fokus mot bedre forståelse av havmiljøene. Hav er også kulturmiljø, med enkeltminner og samlinger av minner som utgjør egne kulturmiljø.

Den teknologiske utviklingen framover vil gjøre det mulig å tilgjengeliggjøre og oppleve skipsvrak under vann på helt nye måter, men vi må forberede oss på denne utviklingen gjennom bedre ivaretagelse av vrakene. Museet anbefaler å utvide temaet til å omfatte «havets og kystens kulturminner» og åpne for samarbeid med offshoreindustri og andre og nye maritime miljøer. Eksempler på kulturmiljøer under temaet bør også inkludere steinalderboplasser i strandsonen og under vann, disse er i dag er sterkt utsatt for erosjon.

Rogaland fylkeskommune ser dette som en svært viktig strategi, kystens kulturmiljøer er svært sårbare for samfunnsendringer. Bevaringsstrategien favner vidt, og det er behov for å definere nærmere kva kystsonen er mv. Kystkultur er prioritert i den siste museumsmeldingen. Fylkeskommunen har tatt initiativ til og påbegynt en prosess der fylkeskommunen sammen med museene vil utforske hvordan dette temaet kan løftes i fellesskap av de kulturhistoriske museene.

Fylkeskommunen peker på at det er behov for samarbeid mellom interessenter og aktører fra både privat og offentlige sektorer om vern og utvikling og etterlyser mer konkrete eksempler på dette. Det vises også til behov for samarbeid med statsforvalter om allmennhetens rett til fri ferdsel i strandsonen. Det pekes også på aldersutfordringer i det frivillige fartøyvernet.

Fylkeskommune er enig i de deltemaer som er foreslått, og foreslår følgende deltema for å utfylle:

- Framveksten av maritime næringer
- Båtbyggertradisjoner og -håndverk
- Strandsteder og havnemiljø

- Kommunikasjon og monumenter langs leden

Salten Veteranbåtlag er opptatt av at fartøyvernet får en sentral plass i *Kystens kulturmiljøer* og mener dette kan bli en tydelig del av deltemaet «Fraktefart og sjøfart».

Sametinget mener navnet kan virke begrensende på hva innholdet i temaet skal være. Beskrivelsen er for tett knyttet til kysten som ferdselsvei og næring. Det er viktig at gitte kulturmiljø og kulturminner på kysten også knyttes til demografi, bosetningsmønster og næringsutnyttelse i en nomadisk kultur. Her tenker vi spesielt på samspillet mellom kyst og innland fra steinalder til moderne tid. Samme type bruk som på kysten er også til en viss grad gjeldende for innsjøer og elver.

Statens vegvesen framhever at det er nødvendig å se kystens kulturmiljøer i et utvidet samferdselsperspektiv, herunder også landbasert ferdsel. I tillegg til å se kystlinja på langs er det viktig å få fram de historiske relasjonene mellom innlandet og kysten, for eksempel når det gjelder historiske transportårer (kanaler, vinterveier, båtdrag, historiske veianlegg) for utskipping av tømmer og andre varer og generelt kysten som en portal for kommunikasjon med utlandet, også for innlandsbygdene. Det tidligere mangeårige etatssamarbeidet mellom Kystdirektoratet, Fiskeridirektoratet, Kulturrådet og Riksantikvaren, herunder også involvering av museer, regionalt og lokalt forvaltningsnivå og de frivillige, som en god samarbeidsmodell. Staten peker på at et tilsvarende etatssamarbeid som også involverer SVV, Jernbanedirektoratet og NVE kan sette søkelys på tradisjonell samferdsel og sam-handling mellom innlands og kystregioner kan sees på og tas i bruk som ressurser for forståelse, verdiskaping og næringsutvikling. *Samferdsel – kysten vs innlandet* foreslås som et mulig undertema.

Vardø kommune mener kystens kulturmiljøer er den viktigste bevaringsstrategien. Vi har mistet og mister stadig viktig kulturhistorie langs kysten. Strategien må ta vare på slike kystkulturmiljøer før det er for seint. I strategien kan man ha deltemaer som kulturmiljøers bidrag til sirkulærøkonomi, kulturmiljøer i byer og steder og kulturmiljøer fra næring, handel, industri og infrastruktur osv.

Vefsn kommune trekker fram at et deltema som tar utgangspunkt i de eldste sporene etter bosetting og virke er interessant. Også deltemaet naust og sjøhus kan være aktuelt for dem, til tross for at de *“... ikke er en kystkommune med typisk kystkultur som blir beskrevet i strategiens beskrivelse”*.

Verneforeningen Gamle Drøbak (VGD) påpeker at dagens næringsvirksomhet knyttet til sjøen er svært lav grunnet fiskedød/ændret liv i Oslofjorden, mens turisme, rekreasjon, hytteliv og transportløsninger øker. VGD vurderer at deres engasjement for saken har mer til felles med bevaringsstrategi for byer og steder.

Vestfold og Telemark fylkeskommune mener det er bra at denne strategien foreslås, og trekker fram at innlandets vannveier med tilhørende kulturmiljø bør inkluderes. De er generelt opptatt av at helhetlige kystmiljøer ivaretas og sees i sammenheng uavhengig av vernestatus. Herunder arkeologiske kulturminner, næringsbygninger, ferjeleier mv. Videre spiller fylkeskommunen inn behovet for mer kunnskap om tidlige fritidsboliger. Minner fra krigen og forsvaret langs kysten trekkes også fram som viktig.

Fylkeskommunen påpeker også at det er et stort press på de eldste kulturminnene. For eksempel gravfelt langs kysten, og boplasser fra steinalderen. Dette ligger ofte i pressområder og er utsatt for slitasje og skade.

Forslag til deltema under *kystens kulturmiljø*: Kystens infrastruktur, markeds- og handelsplasser. Bindeledd mellom innland og kyst.

Vest-Agder-museet IKS foreslår deltema om fritidskulturen (inkludert fritidsbåten og det norske plastbåteventyret) og forsvars-/krigsminne.

Viken fylkeskommune mener det er en fare for at strategien kan bidra til et uheldig skille mellom kulturhistorie knyttet til sjø og vassdrag og den mer saltvannsrelaterte kulturhistorien, særlig hva gjelder fartøyvernet. Fritid bør vurderes som eget deltema.

Bevaringsstrategi for kulturmiljøer i byer og steder

Fortidsminneforeningen (hovedforeningen) mener forslaget er for bredt og bør avgrenses og prioriteres tydeligere, som strategi 2, 5 og 6. *Kulturmiljøer fra by- og stedsutviklingen* kan være en bedre overskrift.

Fortidsminneforeningen Valdres lokallag etterlyser større vekt på perioden 1850-1950, med store omveltninger i bystruktur, sterk vekst og mange nye byer og tettsteder. Dette omfatter mange «vanlige» steder som trenger å bli anerkjent som kulturmiljøer og ressurs for utvikling. Foreslår *framveksten av moderne byer* som deltema. Foreningen peker på at utbygging av veg og jernbane var premis for mange by- og tettsteder, og spør om strategien bør knyttes tettere sammen med 6 om infrastruktur mm.

ICOMOS Norge vurderer at denne strategien viser stor bredde, men de savner at det urbane kulturlandskapet løftes frem som bærende element for byer og steders egenart og stedsidentitet. Man må se helheten og samspillet mellom natur, topografi og menneskeskapt struktur. Kulturelle, sosioøkonomiske og immaterielle faktorer må også vektlegges.

Kulturvernforbundet mener denne strategien er spennende, men den er bred og det er behov for å prioritere. Hager må være del av strategien. I det fremlagte forslaget er det også mye fokus på historien. Det bør være en strategi også for KUD, eventuelt også Nærings- og fiskeridepartementet. Flere departement bør bidra med finansiering.

Murbyen Oslo spiller inn betydningen deres funksjon har i tilknytning til bærekraftig byutvikling og ivaretagelse av tradisjonelle metoder og materialer. De utvikler metoder for bygningsvern i byer og ønsker å være et forbilde for hele landet.

Museene i Sør-Trøndelag (MiST) påpeker at museene er helt sentrale aktører i å formidle byens historie og ved å knytte fysiske kulturminner til sosiale og miljømessige strukturer og forhold. Røros bergstad er viktig som vesentlig kunnskapsaktør. De viser også til at Forsvarsmuseene skal overføres fra Forsvarsdepartementet til KUD hvilket betyr at MiST kan få ansvaret for å formidle også forsvarshistorien og da spesielt i Trondheim.

Norges Geologiske Undersøkelse (NGU) trekker frem at naturstein har og har hatt betydning for utvikling av byer og tettsteder. Tradisjonelle og oftest lokale natursteinsmaterialer har i varierende grad preget byer og tettsteder (Paris er gul, London hvit og gamle New York brun), og dette faktum bør være en del av bevaringsstrategien. De trekker spesielt frem kinesisk stein som utkonkurrerer norsk naturstein på pris og transformerer byers og tettsteders karakter og uttrykk. De nevner også takskifer og dets lange og regionale tradisjoner, der takskifer som kulturelement forsvinner fort, i stor grad på grunn av uvitenhet, neglisjering og/eller grunnet pris og konkurranse. De mener at tradisjonelle og kortreiste bygningsmaterialer bør være en viktig del og dimensjon av en bevaringsstrategi.

NIKU etterlyser klargjøring av hva som menes med «steder», dersom begrepet skal brukes i overskriften. Gjelder det tettsteder eller alle geografiske arealer? NIKU er enig i at

urbaniseringstendensene byr på store utfordringer, og kulturminner i byer og tettsteder bør ha et særlig fokus. Det er viktig å fange opp hele den store tidsdybden som ofte er i byene. Det er bra at arkeologien er med under dette temaet, og spesielt positivt at de etter-reformatoriske kulturlagene er inkludert. Byene er den store smeltedigelen for innvandring, og kulturmiljøene bør speiles i et mangfoldsperspektiv. Kanskje det kunne være et deltema?

Samarbeidspartnere er like viktige her som ellers. Det gjelder lokalpolitikere, entreprenører, eiere, frivillige og ikke minst kunnskapsmiljøer. Utdannings- og forskningsmiljøer som arbeider med arkitektur, landskapsarkitektur, byplanlegging, mangfold og identitetsproblematikk og arkeologi, er eksempler på kunnskapsfelt som denne strategien tangerer og bør lene seg på.

Norges arktiske universitetsmuseum påpeker at naturgitte stedskvaliteter til alle tider har satt avgjørende betingelser for menneskers bruk og bosetting. Norge er et land med store geografiske, topografiske og klimatiske variasjoner, noe sporene etter eldre bruk vitner om. En del sentrale kvaliteter har endret seg over tid, på grunn av landheving, klimaendring, endring i næringsveier og teknologi. Tidshorizonten som oppgis «fra forhistorisk tid til vår tid» for kulturmiljø i byer og steder er derfor svært sjelden reell. Vi savner gjennomgående denne dynamikken mellom landskap og kulturmiljø i de foreslåtte tematiske satsningene.

Norges metallsøkerforening foreslår at delstrategi «Kulturlag og etter-reformatorisk arkeologi i by» utformes i tett dialog med NMF.

Rogaland fylkeskommune peker på sammenheng med strategien for sirkulærøkonomi og ombruk, betydningen av å jobbe med fellesskaps- og tilhørighetsdimensjonen i stedsutvikling og utvikling av stedsanalyser som verktøy. Fylkeskommunen er også opptatt av relasjonen by og omland og foreslår at det blir en viktig dimensjon i det videre arbeidet. Fylkeskommunen er enig i de deltemaer som Riksantikvaren har foreslått, og foreslår følgende deltema for å utfylle:

- Industribyer
- Lade- og tollsteder
- Ivaretagelse og tilpasning til omlandets kulturhistoriske trekk

Sametinget mener det er nødvendig å se på dette i perspektiv der byenes utvikling og samfunnsendringer knyttet til dette også har hatt gjennomgripende konsekvenser for omlandet. Samfunnsstruktur og demografi er endret som følge av by og tettstedsutvikling og dette har påvirket og endret kulturmiljø andre steder.

Statens vegvesen mener at samferdsel til vanns og på land, herunder historiske ferdselsårer, som grunnlag for etablering og utvikling av byer og steder bør innarbeides som et viktig element, like mye som gatenett i byene.

Verneforeningen Gamle Drøbak (VGD) vurderer at dette er et svært viktig tema for bevaringsstrategi. Er kritiske til at det hevdes at fortetting i bysentra er positivt for klima. Argumenterer sterkt for at nybygging uansett om det er spredt og lavt eller høyt og tett bidrar til klimagassutslipp. De er derfor usikre på påstanden i RAs begrunnelse om at fortetting i bysentra og tettsteder bidrar til reduserte klimagassutslipp. VGD savner at bevaringsstrategien tar tydeligere avstand fra dagens demografiske endring og løsninger som favoriserer nybygg. Bevaringsstrategien bør ha et sterkere fokus og argumentere mer for bruk og ombruk av eksisterende bygninger, og et strengere riveforbud, siden dette er en sentral del av løsningen for en klimavennlig boligpolitikk. VGD støtter bevaringsstrategiens fokus på sosial bærekraft og stedsidentitet med trygge og robuste historiske miljøer. Forslag til deltema som bør vurderes:

- Brannstrategi og sikring av tett trehusbebyggelse.
- Felles-tekniske løsninger for brannvern hhv energiproduksjon/- forsyning.
- Kommuneadministrasjon – fylkets kulturminneavdeling – politiske partier/de folkevalgte - frivillige organisasjoner- bygningsvernsentrene.
- Bygninger mellom 1900 og 1945.

Vefsn kommune er opptatt å finne nye måter å øke byens og kommunes attraktivitet. De ser derfor at både strategien og eksemplene på deltema som særdeles relevant for Vefsn kommune. De trekker spesielt fram at et større fokus på nyere tids utvikling vil være positivt.

Vestfold og Telemark fylkeskommune mener dette er et fint tema. Samtidig påpeker de at «bruk» ikke er aktuelt for kulturmiljøer under dagens overflate. Disse kulturmiljøene må sees på som en kunnskapsbank og en ikke-fornybar ressurs. Dette gjelder også kulturlag fra etter 1537. De er spesielt opptatt av tap av kulturminner for byene etablert før 1650, og at det er behov for finansieringsordninger for å unngå at etter-reformatorkiske kulturlag blir fjernet uten dokumentasjon. Fylkeskommunen etterlyser også at det kommer mer tydelig fram hva som menes med begrepene «ressurs i bærekraftig samfunnsutvikling», «identitetsskapende rolle» og «byggingen av landet etter 1945».

I denne strategien spiller fylkeskommunen også inn at betydningen av grønne hager og plasser i byer og tettsteder, betydningen av formidling, gode metoder for analyser knyttet til utbyggingspress og tålegrenser.

Viken fylkeskommune peker på at utsagn om at fortetting bidrar til reduksjon av utslipp, blir for kategorisk og unyansert.

Bevaringsstrategi for kulturmiljøer i landbruksområder og utmark

Agder fylkeskommune foreslår at den store utfordringen med gjengroing nevnes konkret. Bruken av kulturlandskap har endret seg og mange steder er mangel på skjøtsel/bruk en trussel.

Den Norske Turistforening (DNT) mener setringens kulturmiljøer er et viktig deltema.

Fortidsminneforeningen, hovedforeningen mener dette forslaget er for bredt og bør avgrenses og prioriteres som strategi 2, 5 og 6. Alternativ overskrift kan være *Landbrukets kulturmiljøer*.

Fortidsminneforeningen, Valdres lokallag mener denne strategien er «spot on» og griper fatt i de store og raske endringene i bygdelandskapet. For stølsmiljøene er utmarksbeiting avgjørende, og de må forvaltes som natur i møte med materiell og immateriell kulturarv. Det vil være viktig å samarbeide godt med næringer og interesseorganisasjoner om verdiene i innmark og utmark.

Kragerø Kystlag etterlyser et større fokus på bevaring av gamle myrer i bevaringsstrategien for kulturmiljøer i landbruksområder og utmark, og også på våre fjell og -områder.

Kristiansand kommune konsentrerer sitt innspill til denne strategien. De ber om at kulturminner i stein og tørrmuring bør inngå som immaterielle kulturarv i strategien. De påpeker at steinarbeid er en viktig del av vårt kulturlandskap, og at steinarbeid har en stor tidsdybde.

Kulturvernforbundet synes fokuset er litt uklart – skal strategien handle mest om bevaring og kunnskap eller vern gjennom bruk? Hva er målet? Forslaget fremstår dessuten som litt for snilt. Bør ikke strategien også bidra til samarbeid/felles forståelse og å stoppe utbygging? En av de største truslene mot kulturminner og kulturmiljøer er nedbygging av arealer, driftsendringer og nye

driftsformer. Dette gjelder også i utmark. Eksempler på deltema kan være naturforvaltning, og kanskje også seterdrift og tradisjonsmat- og drikke.

Landbruksdirektoratet tar utgangspunkt i direktoratets ansvarsområder og konsentrerer seg om å uttale seg om Bevaringsstrategien for kulturmiljøer i landbruksområder og utmark. De skriver at begrunnelsen for bevaringsstrategien fremstår som noe unyansert og kanskje unødvendig kritisk. De stiller konkret spørsmålsteget ved setningen «miljøovervåking viser at aktiviteter knyttet til jord- og skogbruk er den viktigste årsaken til skader på arkeologiske kulturminner». De mener det er behov for å sette denne setningen inn i en kontekst.

Videre viser de til setningen “utviklingstrekkene i landbruket henger også sammen med demografiske endringer, synkende lønnsomhet i jordbruket og fraflytting fra distrikter til byer og tettsteder”. Som en kommentar til dette påpeker de at lønnsomheten på den enkelte gård er avhengig av de bedriftsøkonomiske avgjørelser den enkelte tar. Synkende lønnsomhet i jordbruket, slik det står nå, mener de med fordel kan fjernes.

De spiller også inn behovet for et eget tematisk område for reindrift og samiske kulturminner. Dette for å synliggjøre urfolks kulturutøvelse og bruk av arealene, og dermed behov for bevaring av arkeologiske kulturminner.

Museene i Sør-Trøndelag (MiST) savner koblingen til reindriften. Viser til konflikter mellom landbruk og reindrift og faktisk bruk av arealer både i historisk sammenheng og i nåtid.

Museumsforbundet peker på museumsstatistikken for 2021 viser at museene forvalter 181 kulturlandskap og 221 hageanlegg. Det er etablert nettverk for kulturlandskap og herregårder. Det er viktig at eksisterende ressurser tas i bruk tidlig i arbeidet slik at det blir lettere å identifisere mangler og utfordringer. Høringen viser til ulike prosjekter slik som PRIMUS, Jernvinna i Oppland, og årlige kartlegginger av samiske utmarksområder.

Museumsforbundet viser til betydningen av immateriell kunnskap knyttet til forvaltningen av utmark og kulturlandskap som er viktig også med tanke på fremtidens bruk og forvaltning av tilgjengelige ressurser på forsvarlig måte, herunder også matkultur. Ivaretaking og bevaring av det historiske og levende er også viktig i sirkulærøkonomien. Det er her viktig også å koble på reindrift, annen bruk og høsting av utmarksressurser i samiske områder. Museene er i liten grad koplet på KULA og UKL-satsingene.

Museumssenteret Hordaland (MUHO) understreker viktigheten av å ta vare på truede naturtyper, unike kulturlandskap og kunnskaps om matproduksjon basert på lokale ressurser. For å få til dette er det behov for god kunnskap om bærekraft ressursbruk, ombruk og selvberging.

Norges Geologiske Undersøkelse (NGU) trekker frem at historiske og prehistoriske steinbrudd har formet det norske landskapet. De mener at slike steinbruddslandskap har behov for dokumentasjon, med særlig vekt på tilknytningen til arkeologisk og historisk arv. De er at av oppfatningen at koblingen mellom by- og tettsteder og steinbruddsmiljøer bør etableres. Her kan åpne nasjonale databaser, GIS, 3D, digitale tvillinger, bymodeller og andre interaktive visualiseringsmuligheter brukes for å dokumentere, koble og formidle geografisk kontekst, kulturhåndverk, og kulturell verdi over en ofte lang historie. Dagens skille mellom pre- og postreformasjon, i tillegg til dagens administrative skiller, setter et kunstig skille i en aktivitet som har pågått kontinuerlig over hundrevis av årD. Steinbrudd og –landskaper i utmark bør dokumenteres og vurderes ut i forhold til sin egenverdi som kulturhistorisk minne, og som kilde til bygninger og gjenstander av pre-historiske og historisk interesse.

NIKU mener denne strategien er like samfunnsaktuell som den for byene. Utfordringene er annerledes og kan ikke løses av kulturmiljøforvaltninga, men bevaringsarbeidet må ta denne konteksten som utgangspunkt. Arkeologiske kulturminner bør løftes tydeligere fram. Koblingene mellom natur og kulturhistorie og mellom materiell og immateriell kulturarv kan bli viktig i denne strategien. NIKUs forskningsprosjekter i regi av FRAM-senteret vil trolig kunne plasseres under denne bevaringsstrategien. For eksempel om tradisjonelt fiske i Tanaelva og kulturarvaspekter av reindrifta. Deltema bør speile slike tilnæringsmåter til kulturarven. Kunnskapsmiljøene bør være en viktig samarbeidspartner, likeledes frivillige.

Norges arktiske universitetsmuseum mener topografiske betegnelser og kulturhistorisk betingete landskapsbeskrivelser ikke er dekkende for store deler av museets ansvarsområde. «Høyfjell» og «utmark» er f.eks. ikke relevante størrelser i store deler av Finnmark. Museet viser til det (over-) forenklede nasjonale referansesystemet for landskap som Riksantikvaren etablerte i «Arkeologiske undersøkelser i vassdrag. Faglig program for Midt- og Nord-Norge» (2020). De bemerker også at «utmark» som begrep ikke kan knyttes til en type landskap, men er både historisk og kulturelt knyttet til innføring av jordbruk og tamdyrhold. Kulturmiljø som kan knyttes til bruk og bosetting forut for jordbrukets introduksjon eller til grupper som har hatt andre næringer enn jordbruk og tamdyrhold, som jakt og fangst i steinalderen og videre opp i tid, kan følgelig ikke omtales som rester etter utmarksnæringer. I en samisk kontekst kan begrepsvalgene, om samiske kulturmiljøer som tilhørende utmarka, og den ensidige poengteringa av viktigheten av levende landbruk framfor andre tradisjonelle næringer, betegnes som kolonialistisk. Det er problematisk.

For øvrig synes de temaet godt får fram at økt og mer inngripende aktivitet i områder uten store arealinngrep er en svært aktuell trussel mot både bevaring og opplevelse av lovfredete arkeologiske kulturminner og kulturmiljø. De skjønner likevel ikke hva som menes med at «Utmarksarealenes kulturminner og kulturmiljø har i mange sammenhenger et svakt vern og stedvis mangelfull forvaltning.»

Norges Bondelag mener temaet er høyst relevant og beskriver at eksemplene som nevnes påvirker landsbruks- og matproduksjonen, og at dette er grunnlag for inntekter, arbeidsplasser, lokalt næringsliv, fôr og beite. De viser videre til sammenhengen mellom bevaring av kulturmiljøverdier og et levende aktivt landbruk. Som en konsekvens av dette er rammebetingelser som sikrer lønnsom matproduksjon “det beste tiltaket i en bevaringsstrategi”.

Kulturmiljøer i høyfjellet - utmark: Norges Bondelag mener at kulturmiljøer i utmark må håndteres i samspill med næringen. En samlet styrking av kulturmiljøene og næringen bør også involvere berørte grunneiere tidlig i ulike prosesser.

Bevaring og ny bruk av driftsbygninger og uthus: Økt gjenbruk vil kunne være et effektivt tiltak for vern av kulturminner. Dagens regelverk er imidlertid rigid knyttet til ny bruk. Dette gjør ny bruk mindre forutsigbart. Tolkning av lovverk, offentlige krav, skatteregler og økonomiske ordninger kan bidra til ny bruk av driftsbygninger og uthus.

Setringens kulturmiljø og kulturlandskap: Norges Bondelag støtter forslagetets målsettinger og anbefaling og bemerker at det er viktig at dette gjøres som et samarbeid med sektorene miljø og Riksantikvaren. Det oppfordres til å se på virkemidlene under ett, der også setringen og kulturmiljøene er en del av verdiskapingen. Det vises til UKL.

Om UKL skriver Norges Bondelag videre at det er viktig å samarbeide videre med flere sektorer og departementer. Og at det må legges større vekt på nettverk og samhandling mellom miljø, kulturminner og landbruk.

Under overskriften Kunnskap, håndverk og tradisjoner oppfordrer Norges Bondelag til at immateriell kulturarv som kunnskap, håndverk og tradisjoner innen landbruksområdet omtales i strategien. Generelt er Norges Bondelag opptatt av vern gjennom bruk, bredt samarbeid og gode kulturmiljødata.

Norsk seterkultur støtter ambisjonen om å ta vare på sporene av hvordan vi har levd av og sammen med naturen i mange 1000 år. De støtter tydelig eksempelet "Bevaring av setringens kulturmiljø og kulturlandskap". De spiller inn at seterdrift ikke bør begrenses til bygningsmiljøer, men at dette også må omfatte høstingskulturen med beiteområder. De trekker fram behovet for å kunne drive levende seterdrift i dag og setter pris på at dette har kommet tydelig fram i forslaget.

Norske kveners forbund – Ruijan kvääniliitto foreslår en egen delstrategi for kvensk kulturarv (vern eller gjenskaping av kulturmiljø) som kan handle om:

Byggeskikk; tømmerarbeider inklusive material- og emnevalg, gjenskaping av ulike bygninger som våningshus, fjøs, gammer, vippebrønner, stabbur, røykbadstuer, ildsteder, mm. Gårdsdrift; gjennomføring av tradisjonell høyonn, bygging av hesjer og høystakker, osv.

Norske parker framhever at deltemaet landskap og kulturmiljø av nasjonal interesse gir god anledning til å utvikle en tydeligere landskapstilnærming, men at dette i utkastet kun blir klistret på og ikke utdypet i noen som helst grad. Landskap burde vært nevnt i tittelen og beskrevet hvordan landskapsarbeidet øker i omfang hos mange aktører i Norge. En ny politikk burde samordne det totale arbeidet med «landskap av nasjonal interesse» med forankring i landskapskonvensjonen og med styring fra den interdepartementale landskapsgruppa.

Rogaland fylkeskommune framhever blant annet behovet for å bevare helhetlige miljøer med kulturhistorisk og biologisk verdi, å koordinere med virkemidler i landbruket (jf. UKL) med strengere krav til kulturmiljøhensyn for de som mottar slike tilskudd. Mange av kulturminnene i denne kategorien har dårlig vern: Husmannsplasser, støler, steingarder. Det er behov for prosesser for besøksforvaltning i noen pressområder. Fylkeskommunen er enig i de deltemaer som Riksantikvaren har foreslått, og foreslår følgende deltema for å utfylle:

- Bevaring av restarealer i landbruket
- Kystlynghei og slåttemark som biotoper for kulturbetingede naturtyper
- Forhistoriske og historiske ferdselsårer
- Forhistoriske og tradisjonelle gårdsstrukturer
- Ressursutnyttelse i utmark.

Sametinget mener tittelen kan virke begrensende og forvirrende når beskrivelsen i hovedsak er knyttet til landbruk. I landbruksområder vil det også være andre kulturminner som ikke umiddelbart er knyttet til landbruk. Bevaring av kulturmiljø og kulturminner i utmark må få et særskilt fokus. Sårbarheten til disse kulturminnene er i særdeleshet knyttet opp til at de ikke er identifisert og derfor vanskelig kan forvaltes aktivt og målrettet.

Setesdal bygningsvernseier spiller inn at det er viktig at uthus og utmark blir en del av strategien. Det bør fokuseres på gården og gårdsdrifta som en helhet, der innhus inkluderes. Mange innhus er i dårlig forfatning, selv om de har fått større fokus enn uthusene.

Vefsn kommune trekker fram at møtet mellom kulturminner og natur har stor verdi for opplevelsen, og at dette kan bidra til å øke fellesskapsfølelsen og skape tilknytning og tilhørighet til kommunen. De mener de fleste eksemplene på deltema er aktuelle, og legger til at "samiske kulturmiljøer i utmark" som spesielt viktig. I tillegg til ny og økt bruk av seterlandskap og bygdetun.

Verneforeningen Gamle Drøbak (VGD) kommenterer utfordringen med gjengroing, endret kulturlandskap og hyttebygging. Påpeker utfordringer med gjenbruk av landbruksbygninger. VGD syn er at denne strategien har middels prioritet.

Vestfold og Telemark fylkeskommune mener dette er et stort og viktig tema, hvor det er behov for mer kunnskap og oversikt. De trekker fram spesielt skogbrukets kulturmiljø, utdaterte landbruksbygninger, fraflyttingsområder, og at kulturmiljøene må sees på helhetlig, ikke bare med beskyttelse av enkeltbygg på tun. Setringsområder bør dessuten inn i beskrivelsen. Forslag til deltema: Kulturminner og kulturmiljøer i dyrka mark.

Viken fylkeskommune foreslår at det skogfinske bruken av utmarksområdene nevnes i denne strategien, dette kan også gjelde kvener, rom og romani. Det bør eventuelt vurderes en egen strategi for samer og nasjonale minoriteter.

Bevaringsstrategi for fellesskapenes kulturmiljøer

Agder fylkeskommune peker på at regionen har et behov for bedre kunnskap og en registrering av hva som finnes på dette feltet.

Forbundet for Norske Museumsvenner, FNM, peker på at «en viktig oppgave i strategien er å mobilisere, invitere og legge til rette for at de mange kulturarvsfellesskapene gis anledning til å synliggjøre egen kulturhistorie og kulturmiljøer.». De stiller seg spørrende til Riksantikvarens presentasjon av temaet, og får inntrykk av at dette er en strategi som ikke skal se hen til tidligere arbeider på området. De foreslår en kartlegging og oppsummering av tidligere og pågående innsats, vurdering av nytteverdi, læringspotensial og forbedringspunkter.

Forsvarsbygg mener denne strategi kan fange opp noe av de statlige eiendommene. Hovedtyngden av statens kulturhistoriske eiendommer avspeiler nettopp fremveksten av velferdsstaten som er nevnt i forslaget. Statens bygninger foreslås som deltema.

Fortidsminneforeningen, hovedforeningen støtter valget og utformingen av denne strategien. Den er konkret og spisset nok til å kunne sikre bevaring og bruk. Temaet åpner for viktig arbeid med kulturmiljøer som ikke nødvendigvis er anerkjent som det, og som i mange tilfeller har svakt vern. Foreningen understreker behovet for bred involvering og setter pris på at tidligere innspill om Faro-konvensjonen er tatt hensyn til. Kulturminner under dette temaet er ikke bare i offentlig eller frivillig eie. Mange, særlig de eldste, kan ha skiftet eier.

Fortidsminneforeningen, Valdres lokallag peker på at fellesskapenes kulturmiljøer kan ha stor betydning som møteplasser, gjerne på nye måter og med nytt innhold. Kulturlivet bør involveres.

Kulturvernforbundet mener denne strategien bør utarbeides i samarbeid med KUD. Hvis det kun handler om kulturminner og miljøer, får du bare deler av historien. Historie og arkiv er viktig her. Om man skal se på demokratiutvikling og felles møteplasser, må man også se den viktige rollen det frivillige kulturvernet spiller i dag.

Museumsforbundet viser til at mange museer har skolestuer, bedehus, kirker og andre forsamlingslokaler i sine samlinger og deltar i bevaringen av denne type kulturmiljøer, men for denne bevaringsstrategien er det trolig aktuelt med samarbeid med fylke, kommuner og andre som har slike bygninger i fortsatt bruk.

NIKU tar opp at det kan være en god idé å skille mellom reelt og ideelt felleseie. Mange kulturminner som vi alle har et forhold til, er reelt sett i privat eie. I denne strategien handler fellesskapenes

kulturmiljøer om det ideelle felleseiet. NIKU stusser litt på inkluderingen av de arkeologiske kulturmiljøene her. De eldste arkeologisk dokumenterte møteplassene og fellesskapene skårer ikke høyt på ideelle fellesskap i nåtida. De er potensielle kunnskapskilder og kan gi historisk innsikt, men typiske punkt for identifikasjon er de ikke. Dette er vel et eksempel på at arkeologiske kulturminner ikke like lett lar seg innplassere på tvers av de foreslåtte bevaringsstrategiene. Det er bra at idrett er nevnt som deltema. Det engasjerer sterkt, og materiell og immateriell kultur henger godt sammen. NIKU finner det interessant at dette er den eneste bevaringsstrategien der en peker på behovet for kunnskapsoppbygging. Kunnskapsbehovet bør kartlegges ordentlig på tvers av strategiene.

Norsk jernbaneklubb peker på at jernbanen var det først store industrielle prosjekt i Norge, lenge før vannkraften, og tungindustri. Etter hvert ble det jernbanen også statsbyggende, der jernbanen etablerte sikkerhetsregler, formelle kompetansekrav, syke- og trygdeordninger, pensjonsordninger og hadde en avgjørende fagpolitisk samarbeidsholdning.

Rogaland fylkeskommune mener at strategien i større grad kan ta opp problemstillinger knyttet til immateriell kulturarv og ny-bruk utfordringer. BERG-programmet har bidratt til mye kunnskap om skjøtsel og forvaltningen av arkeologiske spor etter møteplasser, avviklingen av dette programmet innebærer en risiko for at arbeidet på dette feltet blir svekket. Rogaland fylkeskommune er enig i de deltemaer som Riksantikvaren har foreslått, og foreslår følgende deltema for å utfylle:

- Bergkunst
- Vitenskapshistoriske kulturmiljø
- Forsvar og krigens kulturmiljø
- Kristendommens kulturmiljø
- Forhistoriske minnesmerker og gravskikk

Statens vegvesen foreslår som et alternativ til forslag til undertema under kystkultur et ekstra søkelys på havner som smeltedigler, historiske markeds plasser for varer som ble fraktet mellom øst og vest, jf. omtale under bevaringstema kystens kulturmiljøer.

Verneforeningen Gamle Drøbak (VGD) Påpeker at kulturminnene innenfor dette bevaringstema i liten grad kommuniserer innholdet de representerte i sin «storhetstid». Dette er en viktig kulturhistorie å ta vare på og videreformidle for å skape sterkere stedsidentitet og tilhørighet siden mye er under endring i vår tid.

Vestfold og Telemark fylkeskommune mener dette er et bra tema, og at det har potensial for å skape engasjement. De foreslår følgende deltemaer:

- Middelalderens kirkegårder og klosterhager. Innhenting av kunnskap om middelalderens grøntanlegg må inn i strategien. Slik kunnskap er viktig for å kunne tilbakeføre og vedlikeholde viktige, men forsømte kulturminner.
- Religiøse bygninger, bedehus, kirkesamfunn utenfor statskirka, religiøse møtesteder og lekmannsbevegelsen møter hjemme hos folk
- Gamle skolebygninger
- Museum og bygdetun
- Samfunnshus/grendehus
- Organisasjons- og foreningslivet; herunder sanitetskvinner, losjer, Lions, avholdsforeninger, speideren, politiske partier, fortidsminneforeningen osv.
- Gamle tingsteder. De gamle tingstedene har vært viktige steder i tidligere samfunn, men det finnes forsvinnende lite kunnskap om hvor disse stedene er. Et slikt deltema vil kunne sette

større fokus på eldre historie, og ikke minst også få med seg 15/1600-talls historiesom er den historiske perioden som binder sammen fagdisiplinene arkeologi/nyere tid.

Vestland fylkeskommune foreslår tro og åndsliv som et eget deltema under bevaringsstrategien for fellesskapenes kulturmiljøer. Bakgrunnen er at bevaringsstrategien for kirker ikke inngår i det øvrige arbeidet med bevaringsstrategier, og at det er behov for også å sikre bevaring av kulturmiljøer knyttet til tro og åndsliv utenfor Den norske kirke.

Viken fylkeskommune mener det bør vurderes å innarbeide velferdssamfunnets utvikling relatert til nasjonale minoriteter som eget undertema. Frikirker, bondeungdomslag, misjonsbevegelser, avholdsbevegelsen og sosial boligbygging 1930-80 framstår også som aktuelle tema.

Bevaringsstrategi for kulturmiljøer fra næring, handel, industri og infrastruktur

Den Norske Turistforening (DNT) viser til at ferdselsårer er del av dette temaet og poengtere at kulturmiljøer som er knyttet til ferdselsårene, som bruer og varder, bør inkluderes.

Forsvarsbygg mener en stor del av statens/forsvarets anlegg har relevans som deltema innenfor denne strategien. Slik den er formulert nå, faller statens bygninger (SKE) utenfor. Manglende midler til vedlikehold og dels tomme statlige bygninger er en vesentlig utfordring i flere sektorer. Dette bør løftes eksplisitt, siden forvaltning av statens bygninger har andre premisser enn privateide bygninger.

Fortidsminneforeningen, hovedforeningen ser at strategien viderefører momenter fra det tidligere forslaget Det moderne Norge. Det er positivt at bygninger som er for nye til å ses som verneverdige og behovet for materialkunnskap og kompetanse om stål og betong, løftes fram. Håndverk og kunnskap om disse materialene bør bli et deltema. Det samme bør digital dokumentasjon bli. Men foreningen anbefaler en egen bevaringsstrategi for etterkrigstidens kulturmiljø som ivaretar dette.

ICOMOS Norge foreslår å inkludere forvars- og krigshistorie i dette tema. Kulturmiljøer fra denne delen av norsk historie har mye til felles med kulturmiljøer fra industrien i størrelse, kompleksitet og potensial for transformasjon.

Kartverket kommenterer at dette temaet er svært omfattende, og spiller inn kulturminner fra kart og oppmåling som eget deltema under dette temaet.

Kraftmuseet innleder sitt hørings svar med å poengtere hvor viktig innlemningen inn i Riksantikvarens bevaringsprogram for teknisk-industrielle kulturminner har vært for dem som institusjon og for sikring og istandsetting av de to anlegg de forvalter (Tyssedal kraftanlegg og deler av Odda smelteverk). De fremhever også hvor viktige de faglige nettverk som eksisterer i forbindelse med TIK har vært for dem.

Samtidig uttrykker de også viss uro rundt hvordan det teknisk-industrielle feltet skal håndteres i fortsettelsen og hvordan en overgang fra TIK til opplegget med bevaringsstrategien blir. De er opptatt av at TIK-anleggene kan fortsette ha en tydelig og trygg posisjon i dette landskap.

De tar også opp en pågående EU-prosess med bygningsenergidirektiv i samband med kulturminnevernet (og hvordan RA ser på dette) og er bekymret for at det kan komme energiløsningskrav her som kommer i konflikt med kulturminnevernet generelt.

De savner et større fokus på planmessig vedlikehold etter istandsetting i bevaringsstrategiene. Dette for å opprettholde et tilstrekkelig tilstands nivå på det som er istandsatt.

De savner litt mer innhold i kapitel 6., «Bevaringsstrategi for kulturmiljøer for næring, handel, industri og infrastruktur»:

- a. Ny utnyttelse av naturressurser er noe som de mener bør tas inn i klartekst i innledning til dette kapitel.
- b. Bruk av begrepet «*steinbrudd*» i avsnittet «*Beskrivelse*» mener de kanskje ikke er helt dekkende for alt som gjelder mineraluttak/gruvedrift
- c. I avsnittet «eksempler på deltema» mener de at kulturminner fra vannutbygging og kraftoverføring bør tas med i oversikten, i tillegg til «*tidlig industri og råstoffutvinning*» og «*større industrianlegg*». De fremholder at det her er snakk om så store og viktige historiske anlegg at de bør stå oppførte mer direkte

Kulturvernforbundet mener det er bra at denne er bred, og at samferdsel er med. Det er en utfordring at ansvaret for disse kulturminnene ikke prioriteres eller anses som uavklart. Strategien bør utarbeides sammen med, eller i alle fall forankres med, Samferdselsdepartementet. Samferdselshistorien og de bevegelige kulturminnene bør være en egen strategi, eller i det minste en egen delstrategi. Det bør være fokus på vern gjennom bruk, historien og opplevelser/reiseliv. Det bør også ses i sammenheng med verneplaner på de ulike områdene.

LO påpeker at forholdet til annen virkemiddelbruk ikke er nevnt for dette temaet. For tekniske og industrielle kulturminner er det behov for et organisert samarbeid mellom Klima- og miljødepartementet og Kultur og likestillingsdepartementet. LO støtter forslaget fra Norsk Industriarv om en egen bevaringsstrategi for industriarv med utgangspunkt i bevaringsprogrammet for tekniske og industrielle kulturminner.

Museumsforbundet viser til at også denne bevaringsstrategien berører samlingene i mange museer og gir rom for samarbeid om prioritering, bevaring, formidling og eventuell bruk selv om ikke alle kan brukes fullt ut til sitt opprinnelige formål.

Museumssenteret Hordaland (MUHO) støtter forslaget fra Norsk industriarv om å etablere en egen bevaringsstrategi for de 15 industrianleggene som inngikk i bevaringsprogrammet for tekniske og industrielle kulturminner (TIK). MUHO frykter at disse kulturmiljøene skal forsvinne i en ellers svært vid bevaringsstrategi. Tydelige mål og strenge prioriteringer var suksesskriteriene for bevaringsprogrammene, men dette mangler i større grad for bevaringsstrategiene. MUHO trekker frem at de økonomiske og administrative konsekvensene som dette kan gi for anleggene fra bevaringsprogrammet for TIK ikke er utredet. MUHO ser det som naturlig at Norsk industriarv og anleggene fra bevaringsprogrammet for TIK blir inkludert i det videre arbeidet med bevaringsstrategien.

NIKU forstår valget av dette temaet, men peker samtidig det på at disse kulturmiljøene også er fellesskapenes, som mange identifiserer seg med og som har strukturert samfunnene. For de fire siste deltemaene er bevaringsutfordringene ganske like. Det første deltemaet kunne vært plassert under by- eller fellesskapstemaet. NIKU er enig i at digital bevaring er spesielt relevant for disse kulturmiljøene, fordi det kan være eneste alternativ for å ta vare på kildeverdien. En del anlegg er forurensende, og bærekraftshensynene bør vurderes systematisk når en bevarer disse utfordrende kulturmiljøene. NIKU etterlyser omtale av samarbeidspartnere. Erfaringer har vist at partnerskap og statens rolle er avgjørende i disse sakene.

Nordland fylkeskommune v. fylkesrådet savner kulturminner knyttet til teknologisk utvikling og mener at dette bør plasseres enten under *fellesskapenes kulturmiljøer* eller *kulturmiljøer fra næring, handel, industri og infrastruktur*. Det pekes på at dette blant annet er en forutsetning for dagens velferdsstat.

Norges arktiske universitetsmuseum mener tema for strategien kan leses som utviklingen av «det moderne Norge.» De minner om at et slikt begrep i så fall har definatoriske utfordringer og at det kan oppfattes som ladet. De minner om at mange av kulturmiljøtypene som omtales medførte store inngrep i samiske bruks- og bosettingsområder, med påfølgende endringer i næringer og samfunn. De siste grensene mot våre naboland ble først trukket mellom 1750 og 1820-tallet, i nær moderne tid, også det med store konsekvenser for grenseoverskridende reindrift, markedshandel og skattlegging.

Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE) mener vassdrags- og energirelaterte kulturmiljøer kan berøre flere tema, men at særlig dette er relevant. Direktoratet tar opp utfordringen med å ivareta sammensatte kulturmiljøer der deler er i stadig utvikling eller kun kan vernes gjennom dokumentasjon. NVE foreslår et deltema om vern gjennom digital dokumentasjon og sammenstilling av virkemidler for å ivareta tekniske og industrielle kulturmiljøer.

Norsk Industriarv mener bevaringsstrategien favner for bredt og ser ingen faglig eller politisk begrunnelse for å ha en strategi med den bredden. De mener erfaringene fra bevaringsprogram for teknisk og industrielle kulturminner viser at TIK bør ha en egen bevaringsstrategi. De er fornøyd med at det pekes på behov for materialkunnskap og kompetanse for bevaring av kulturmiljøer med stort innslag av betong og stål, og at det anerkjennes at ressursbehovet er svært stort. De er enige i at kunnskapsgrunnlaget for verneplanen for tekniske og industrielle kulturminner må oppdateres for å få en større geografisk og tidsmessig bredde og for å dekke mangler i mangfoldet. Men man må være klar over de økonomiske og administrative konsekvenser av en slik utvidelse, som bare vil være mulig med en betydelig økning i bevilgningen til tekniske og industrielle kulturminner. Norsk Industriarv anbefaler primært en egen TIK-strategi, men sekundært at en delstrategi om industriarv starter opp i løpet av 2023. De mener at det ikke er forsvarlig å vente til 2025 med å starte arbeidet med bevaringsstrategien.

De mener prinsippet om at all virkemiddelbruk skal ses i sammenheng ikke er fulgt opp i «Bevaringsstrategi for kulturmiljøer fra næring, handel, industri og infrastruktur». For tekniske og industrielle kulturminner er det behov for et organisert samarbeid mellom Klima- og miljødepartementet og Kultur- og likestillingsdepartementet. De fleste av de 15 tekniske og industrielle kulturminner får økonomisk støtte fra begge departement, men det er ingen organisert samordning på departementsplan. Strategien må omtale forsterket samordning med de frivillige organisasjoner. Muligheten til å styrke samarbeidet er helt avhengig av at de frivillige organisasjonene sikres en driftstøtte slik at de kan være i stand til å vareta det arbeidet som samordningen med frivilligheten krever.

De mener at omtalen av starten av industriutviklingen som «foredling av naturressurser i beskjedent omfang» tyder på at Riksantikvaren ikke har forstått betydningen av norsk industri på 1600- og 1700-tallet.

Norsk Jernbaneklubb påpeker at jernbanen, uten sammenlikning var det største og mest komplekse og utbredte teknisk-industrielle komplekset i Norge. Jernbanen var høystatus og definerte Norge geografisk lenge før biler og busser. Slik som i andre land med en ufremkommelig geografi, skapte jernbanen langt større forandringer i Norge enn mange andre steder. Jernbanen har hatt en stor nasjonsbyggende rolle og skal derfor være tungt representert fysisk og immaterielt i vår kulturarv.

De stiller også spørsmålet Hva er bevaringsmålet for de fredete jernbanestrekningene? Og de ber om at det må finnes en god løsning for de fredete Tinnos-Rjukanbanen og Numedalsbanen.

Norsk Maritimt Museum påpeker at temaet burde ha betydning for maritim aktivitet, men innretningen peker mot andre sektorer.

Norsk Oljemuseum ser høringsdokumentet som et godt utgangspunkt for videre arbeid. Innspillet deres er særlig knyttet til bevaringsstrategi for kulturmiljøer fra næring, handel, industri og infrastruktur. «*Olje- og gassnæringen har i stor grad vært med på å forme det moderne Norge*», og museet er derfor opptatt av at strategien tar «*tilstrekkelig høyde for de særegenheter som bevaring av installasjoner på norsk sokkel representerer i form av dokumentasjon – og ikke juridisk vern i tradisjonell forstand*». Både i form, alder, drifts- og sikkerhetsstatus, samt avsides geografisk plassering, skiller disse seg fra de fleste andre kulturmiljøer, herunder også industrimiljøer. Olje- og gassinstallasjoner på norsk sokkel må derfor være tilstrekkelig inkludert i det videre arbeide med bevaringsstrategier.

NTNU Vitenskapsmuseet mener håndverk bør nevnes i tillegg til næring, handel. Industri og infrastruktur.

Næs Jernverksmuseum mener «Bevaringsstrategi for kulturmiljøer fra næring, handel, industri og infrastruktur» rommer et meget bredt spekter av kulturmiljøer. Det merker seg at avgrensinger og prioriteringer vil komme, men samtidig sies det også at innsatsen skal utvides for å sikre geografisk og tidsmessig bredde. De mener det er en svakhet at de økonomiske rammene og konsekvensene ikke er omtalt. De anbefaler en egen bevaringsstrategi for industriarv med utgangspunkt i den bredde som bevaringsprogrammet allerede har.

Statens vegvesen peker den nære forbindelse med etatens eget forvaltningsansvar for kulturmiljø uttrykt i verneplanen for veger, bruker og vegrelaterte kulturminner. SVV ønsker fredning og betre formelt vern på deler av strekningene i de historiske ferdselsårene, Kongevegen og Postvegen. SVV viser til gode samarbeidsprosjekter knytta til Kongevegene mv med helhetlig tilnærming som inkluderer istandsetting, faglig utvikling, formidling, reiseliv mv som involverer flere aktører og flere forvaltningsnivåer. Det er behov for en tydeliggjøring i strategien av hva man legger i ferdselsårer.

Vefsn kommune mener alle eksemplene på deltema er aktuelle for kommunen. Og at det vil være overlapp med andre strategier.

Vest-Agder-museet IKS ønsker at kvinnehistorien og kvinnenes betydning for fremveksten av det moderne Norge kommer tydelig frem. Det samme gjelder museumsbanenes rolle som viktige vitnemål om fremveksten av moderne kommunikasjon og som del av nasjons- og demokratibyggningene. Museet savner at immateriell kulturarv ikke er nevnt og påpeker betydningen av håndverkskompetanse, eksemplifisert gjennom klinkekompetanse. Museet foreslår deltema jernbanens kulturmiljøer, kvinnenes plass i industrialiseringen av Norge.

Vestfold og Telemark fylkeskommune foreslår at man viderefører begrepet teknisk-industrielle kulturminner og at dette blir et deltema. De påpeker at temaet kan være noe bredere enn beskrevet, og for eksempel romme kontakt med omverdenen og handelsruter.

Andre innspill knyttet til tema

NTNU Vitenskapsmuseet mener kunnskapsperspektivet må klarere fram i alle temaene og har i tillegg konkrete faktainnspill til flere tema. Det er videre problematisk at bergkunst (BERG) ikke er med som et eget tema, eller er foreslått som et deltema, og det er også vanskelig å se hvordan et slikt tema kan innpasses under bevaringsstrategiene. Det er derfor stor grunn til bekymring for skjebnen til den mangeårige satsingen på feltet.

Fortidsminneforeningen, hovedforeningen foreslår to nye tema:

- *Kulturmiljøkunnskap og tradisjonshåndverk.* Behovet er understreket i kulturmiljømeldingen og synliggjort i arbeidet med kirkebevaringsstrategien og gjennom erfaringer fra tidligere programmer. Mangel på håndverkskompetanse vil bli en utfordring i arbeidet med bevaringsstrategiene. Et hovedmål for denne strategien bør være å kartlegge kunnskapsbehovet knyttet til tradisjonshåndverk og tradisjonelle materialer, og bidra til flere tradisjonshåndverkere.
- *Det moderne Norge og etterkrigstidens samfunnsutvikling.* Bygninger som er for nye til å anses som verneverdige eller krever andre tilnærminger til restaurering, tradisjonshåndverk og bevaring, bør omfattes av denne strategien. Forslag til deltema:
 - Digital dokumentasjon
 - Håndverk og materialkunnskap – betong og stål

Foreningen stiller seg også bak forslaget fra Herregårdsnettverket om en bevaringsstrategi for *kulturmiljøer knyttet til dannelse, forvaltning og makt.*

Helgeland museum foreslår en egen *bevaringsstrategi om kulturminner og kulturmiljø i utsatte områder.* De vurderer at temaet er for omfattende til å inngå i en av de seks foreslåtte strategiene. Helgeland Museum begrunner forslaget med behovet for å kartlegge aktuelle kulturminner og kulturmiljøer nasjonalt, herunder kunnskap om og behov knyttet bevaringen av disse. Dette skal brukes som grunnlag for å utarbeide retningslinjer for bevaring og utvikling av denne typen kulturminner og kulturmiljøer i fremtiden. De peker på *Riksantikvarens klimastrategi for kulturmiljøforvaltningen 2021-2030* og *Riksantikvarens strategi og faglige anbefalinger for by og stedsutvikling* vil være aktuelle verktøy i utarbeidelsen av en slik strategi. De ber om at strategien prioriteres som en av de første. De foreslår to deltema til strategien: 1) Bevarings, sikring og tilpasning til omgivelsene som utsetter kulturminner/kulturmiljøer for fare. 2) Bruk av kulturminner/kulturmiljøer i utsatte områder.

ICOMOS Norge etterlyser inkludering av arbeidet med verdensarven i bevaringsstrategiarbeidet.

Kirkerådet støtter de foreslåtte seks bevaringsstrategiene og mener de er aktuelle og at de favner bredt. De savner en plassering av den kirkelige kulturarven i strategiene. De mener også at forholdet mellom *Bevaringsstrategi for kulturhistorisk verdifulle kirker* og de andre bevaringsstrategiene må klargjøres. Ifølge Kirkerådet kan dette enten skje ved at "kirkebevaringsstrategien" omformes og utvides til å følge strukturen til de andre bevaringsstrategiene, eller at kirkebevaringsstrategien legges inn i de andre strategiene.

Kulturvernforbundet mener det bør være en egen tematisk strategi for rullende og bevegelige kulturminner. Det foreligger allerede verneplaner for flere av kategoriene, for eksempel jernbane og luftfartøy, der kategorien er tydelig begrunnet, beskrevet og definert. De ulike typene kulturminner og kulturmiljøer bør omtales i hver sine delstrategier. De mener også at kompetanse (både kurs og utdanning) bør vurderes som en egen tematisk strategi.

Museene i Sør-Trøndelag (MiST) peker på at herregårder, embetsgårder og lignende kulturminner ofte faller mellom flere stoler i de foreslåtte bevaringsstrategiene. De er spredt over hele landet, utgjør en stor bestand og har hatt en så fundamental betydning for norsk historie. Det bes vurdert om disse kulturmiljøene trenger en egen bevaringsstrategi.

Møre og Romsdal fylkeskommune ber om at det vurderes å utarbeide en egen bevaringsstrategi for *verdensarv*. For å ivareta det store ansvaret og nå målet om at verdensarvområdene skal være fyrstårn for beste forvaltningspraksis, trengs en felles strategi for dette.

NIKU viser til høringsuttalelsen 23.11.2022 til rammeverket for bevaringsstrategiene. Hovedinnspillet om valg av tema står ved lag: De viktige arkeologiske kulturminnene forsvinner i for stor grad under de foreslåtte temaene, og overskriftene framstår ikke som formålstjenlige for å sette fokus på bevaringen av disse kulturminnene. Det kan utarbeides deltema og innsatsområder for arkeologiske problemstillinger, men arbeidet med arkeologien må da skje på tvers av den tematiske inndelingen, ikke på grunn av den. Vi oppfatter at NIKU opprettholder forslaget om en egen bevaringsstrategi for arkeologi. NIKU peker også på at behovet for kunnskapsoppbygging må kartlegges ordentlig på tvers av strategiene og ikke bare nevnes under enkelte.

NMBU, fakultet for landskap og samfunn foreslår en egen bevaringsstrategi for grønne kulturminner. De mener dette vil kunne svare på utfordringer knyttet til at grønne kulturmiljøer blir for dårlig håndtert og lite vektlagt i bevaringsarbeidet. De trekker fram at dette er spesielt viktig i en tid med fortetting og transformasjon av grøntarealer foregår i stort omfang. NMBU etterlyser digitalisering og tilgjengeliggjøring av informasjon om grønne kulturminner, f.eks. arkiv, for å bidra til bedre forvaltning.

Nordland fylkeskommune v. fylkesråden påpeker at perspektiver knyttet barn og unge ikke blir ivaretatt godt nok i temaene som er foreslått. De spiller inn at dette temaet er viktig og at det er helt manglende i temastrategiene. Fylkesrådet er svært positive til at bevaringsstrategiene knyttet til *sirkulærøkonomi og ombruk* og *kystens kulturmiljøer* blir de første som gjennomføres.

NTNU, faggruppe bygningsvern og transformasjon savner strategier for hvordan offentlig sektor må prioritere vedlikehold av sine kulturmiljøer, og strategier for private eieres spekulative forfall.

Stiftelsen Niels Aaals minde/Ulefos hovedgaard støttet av Herregårdsnettverket (12 norske museer med til sammen 19 herregårder i sin portefølje) og Fortidsminneforeningen, foreslår en ny bevaringsstrategi for *dannelse, forvaltning og makt*. De foreslår at en slik strategi skal rette søkelyset mot herskapelige herregårder, lystgårder, embetsmannsgårder, residenser og bygårder som fra reformasjonen frem til 1900-tallet var arenaer for private og økonomiske funksjoner, men også for politisk, økonomisk og kulturell samfunnsutvikling. De mener dette er kulturminner som har spilt en stor rolle i framveksten av Norge som en økonomisk, politisk og kulturelt selvstendig stat. De foreslår at bevaringsstrategi for dannelse, forvaltning og makt samtidig skal sette et kritisk søkelys på blant annet maktforhold, kjønns- og klasseperspektiver og velferdssamfunnets forhistorie.

Østfoldmuseene på vegne av Herregårdsnettverket (Baroniet Rosendal; Bymuseet i Bergen – Damsgård, Alvøen og Elsestro; Buskerudmuseet – Fossesholm Herregård; Mjøsmuseet – Amtmannsgården Stenberg og Gjøvik gård; Museene i Akershus MiA – Linderud gård; Museene i Sør-Trøndelag – Ringve Musikkmuseum og Austrått; Knardal, Stiftelsen Norsk Folkemuseum – Bogstad Gard; Telemark museum – Søndre Brekke og Ulefos Hovedgaard; Vestfoldmuseene – Herregården i Larvik og Eidsfoss Hovedgaard; Østfoldmuseene – Stiftelsen Rød Herregård; og Elingaard) har sendt inn samme forslag som Niels Aaals mindes stiftelse.

Troms og Finnmark fylkeskommune foreslår at deltemaene under alle bevaringsstrategiene blir mer enhetlige, og eksemplifiserer at det under *landbruk og utmark* og *kystens kulturmiljøer* kan være deltemaer som:

- Kulturmiljøer i landskapet.
 - Kulturminner i utmark og på holmer og øyer.
 - Bevaring og bruk av driftsbygninger og uthus/bevaring av kystens bygninger og anlegg.
 - Landskap og kulturmiljøer av nasjonal interesse.
 - Forvaltning av kulturmiljøer i skog og på øyvær.
 - De eldste sporene etter bosetting og virke.

Fylkeskommunen har også andre forslag til deltemaer, som gjengis i overskriftsform her:

- Arkeologi – Kulturminner under bakken, førreformatorisk og nyere tids arkeologi.
 - Gårdshauger
 - Båter, fartøy og tilhørende infrastruktur som viktig del av kystmiljøene.
 - Større kulturmiljøer og landskap på kysten
 - Krigsminner fra sivilbefolkningen, tvangsevakuering og brenning av Nord-Troms og Finnmark, samt tilbakeflytting og gjenreisning.
 - Fornorskning - gjelder for flere etniske grupper og minoriteter i Norge.
 - Helse – Etablering og oppbygging av helsetilbudet i Norge,
 - Internasjonal handel, som for eksempel pomorhandelen, som har påvirket handelen i nord i lang tid.
 - Sentralisering og demografiske endringer skaper store endringer i bosettingsmønstre og skaper ulike utfordringer: økt press på kulturminner i pressområder og forfall i andre områder.
 - Religion og religionsutøvelse kan være et eget deltema, og det finnes spor etter religionsutøvelse langt bakover i tid.
 - Immateriell kulturarv.

Verneforeningen Gamle Drøbak (VGD) har forslag til to nye bevaringsstrategier.

Den første er Bevaringsstrategi for samarbeid mellom frivillig og offentlig kulturminneforvaltning. Denne skal utvikle verktøy for hvordan kontakten mellom offentlig (spesielt kommunen, som plan- og bygningsavdelingen) kulturminneforvaltning og frivillige organisasjoner kan formaliseres. Forslag til deltemaer er: Konkrete samarbeidsformer mellom offentlig, spesielt kommunal forvaltning og det frivillige kulturminnevernet. Verktøy for frivillig kulturminneorganisasjon, som hjelper oss hvordan vi kan formalisere kontakten med kommunens kulturminneforvaltning. Samarbeid kommunene, bygningsvernsetrene og frivilligheten.

Det andre forslaget er Bevaringsstrategi for kompetanse og ressursbruk i kommunal kulturminneforvaltningen VGD vurderer at det er nødvendig å øke både den faglige kompetansen og bruke flere ressurser på dette området i kommune-Norge. I dag ser vi at manglende kulturminnekompetanse og faglige ressurser på kommunalt nivå resulterer i mangelfull saksbehandling og feilaktige vedtak både fra administrasjonen og fra de folkevalgte. Kommunene trenger mer ressurser og sterkere redskap for å kunne ivareta den kulturminnefaglige forvaltning slik at de styrker sin faglige posisjon på området.

Vestfold og Telemark fylkeskommune har flere forslag til flere temaer. Disse er beskrevet i innspillet, her gjengis overskriftene: Kunnskapsbygging og syntesekunnskap, strategi for klimaskiftet, tidsdybde, krigens kulturminner og verdensarv.

Vestland fylkeskommune foreslår verdensarv som tema for en egen bevaringsstrategi. Ved å ha en egen bevaringsstrategi, vil en kunne styrke utviklingen av verdensarven i Norge som et fyrtårn for bærekraftig forvaltning og utvikling.

Kulturhistorisk museum, UiO, ser ikke at de foreslåtte temaene er egnet til å dekke særlige utfordringer knyttet til bevaring og bruk av arkeologiske kulturmiljøer. Museet konstaterer at bevaring gjennom bruk har stor vekt i forslaget til temaer for bevaringsstrategier. Kulturminner som vitenskapelig kildemateriale er underkommunisert. Et tema for arkeologiske kulturmiljøer som omfatter kulturarv som kilde til kunnskap, bør med. Temaene arkeologiske kulturminner, bergkunst og samiske kulturminner som tidligere ble ivaretatt gjennom bevaringsprogrammene har mistet forankring og fremstår nå som nedprioriterte.

Annet

Molde kommune, Hol kommune, Miljødirektoratet og Sjøfartsdirektoratet skriver at de har ingen innspill eller merknader til høringen.